

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

Ekonomické souvislosti populačního vývoje Evropy v druhé polovině 20. století
Economic Context of Population Development in Europe during the Second Half of the 20th
Century

Student: Pavel Dombek
Vedoucí bakalářské práce: Ing. Michaela Tichá, Ph. D.

Ostrava 2014

VŠB - Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta
Katedra národohospodářská

Zadání bakalářské práce

Student: **Pavel Dombek**

Studijní program: B6202 Hospodářská politika a správa

Studijní obor: 6202R027 Národní hospodářství

Téma: Ekonomické souvislosti populačního vývoje Evropy v druhé polovině 20. století
Economic Context of Population Development in Europe during the Second Half of the 20th Century

Zásady pro vypracování:

1. Úvod
2. Teoretická východiska
3. Populační vývoj a socioekonomické faktory v empirických studiích
4. Ekonomický a populační vývoj Evropy v druhé polovině 20. století
5. Závěr

Seznam použité literatury

Seznam zkratk

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Seznam příloh

Přílohy

Seznam doporučené odborné literatury:

JENÍČEK, Vladimír a Jaroslav FOLTÝN. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. Praha: C. H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-326-4.

ROUBÍČEK, Václav. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia, 1997. ISBN 80-85963-43-4.

WEIL, David N. and Oded GALOR. Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and Beyond. *American Economic Review*. American Economic Association, September 2000, vol. 90(4), pp. 806-828. ISSN 0002-8282.

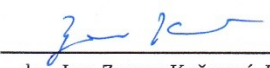
Formální náležitosti a rozsah bakalářské práce stanoví pokyny pro vypracování zveřejněné na webových stránkách fakulty.

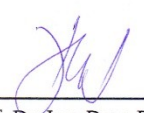
Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Michaela Tichá, Ph.D.**

Datum zadání: 22.11.2013

Datum odevzdání: 09.05.2014

doc. Ing. Zuzana Kučerová, Ph.D.
vedoucí katedry

prof. Dr. Ing. Dana Dluhošová
děkanka fakulty

PROHLÁŠENÍ:

Prohlašuji, že jsem celou práci, včetně všech příloh, vypracoval samostatně.

V Ostravě dne 9. 5. 2014

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'Pavel Dombek', with a stylized flourish at the end.

.....
Pavel Dombek

Obsah

1	Úvod	4
2	Teoretická východiska	6
2.1	Populační vývoj	7
2.1.1	Populační přírůstek	8
2.1.2	Struktura populace	9
2.2	Malthus a populace	11
2.3	Lidský kapitál a populační vývoj	13
2.4	Populační politika	16
3	Populační vývoj a socioekonomické faktory v empirických studiích	18
3.1	Změny v populačním vývoji a demografický přechod	18
3.2	Vzdělanost a demografický přechod	22
3.3	Urbanizace a příjmová úroveň obyvatel	24
3.4	Rodinná politika	26
3.5	Shrnutí empirických studií	30
4	Ekonomický a populační vývoj Evropy v druhé polovině 20. století	34
4.1	Vývoj Evropy	34
4.2	Populační vývoj západních zemí	36
4.3	Populační vývoje ve východním bloku	37
4.4	Struktura populace v Evropě	38
4.5	Životní úroveň v Evropě	39
4.6	Proměny Evropy	40
4.7	Vztah mezi ekonomickými faktory a úhrnnou plodností	47
4.8	Shrnutí výsledků	52
5	Závěr	54
	Seznam použité literatury	57
	Seznam zkratk	61
	Seznam vzorců, grafů a tabulek	
	Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce	
	Seznam příloh	
	Přílohy	

1 Úvod

Druhá polovina minulého století přinesla Evropě změnu v jejím populačním vývoji. O problematiku růstu populace se zajímal už ekonom Thomas Malthus na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Jeho populační teorie je brána jako první zmínka o populačním růstu obyvatelstva. V druhé polovině dvacátého století se začíná v Evropě objevovat druhý demografický přechod. Nejdříve se projevil v západní Evropě. Zapůsobil hlavně na vývoj porodnosti, která se začala v čase snižovat. Klesala i úmrtnost. Druhý demografický přechod se projevil díky časovému zpoždění a tehdejšímu politickému režimu později také ve východní Evropě.

V souvislosti s demografickým přechodem je důležitým aspektem zvyšující se vzdělanost obyvatelstva, především žen. Ženy snadněji získávaly možnost vzdělávání a změnilo se i jejich postavení ve společnosti. Přestaly být brány pouze jako matky rodin.

Cílem této bakalářské práce je zjistit souvislost druhého demografického přechodu s vybranými socioekonomickými ukazateli. Hypotézou, která by měla potvrdit vliv přechodu je, že mezi demografickými procesy (plodností a úmrtností) a některými socioekonomickými jevy (vzdělání, životní úroveň) je úzký vztah.

Po úvodu je druhá část práce věnována teoretickému základu zkoumání, popisuje demografické faktory a snaží se určit vliv lidského kapitálu na populaci. Dále je přiblížen život a zkoumání anglického ekonoma Thomase R. Malthuse. Zmíněna je také rodinná politika a teorie týkající se životní úrovně obyvatelstva Evropy.

Třetí část je složena z empirických studií autorů, kteří se zabývali podobnou tematikou jako tato bakalářská práce. Studie byly sestaveny z různých pohledů autorů na téma druhého demografického přechodu. Svůj prostor má například vliv migrace, rostoucí vzdělanost či vliv rodinné politiky.

Čtvrtá část je věnována samotnému zkoumání vztahu druhého demografického přechodu a vybraných socioekonomických ukazatelů. Zkoumaný vzorek se skládá z evropských zemí, které jsou rozděleny na západní a východní část. Je tak zaručena ukázka rozdílného vlivu přechodu v Evropě. Kapitola popisuje vývoj populace, její migraci a životní úroveň. Jádrem je analýza vztahu mezi vzdělaností a HDP na obyvatele v paritě kupní síly a úhrnnou plodností. Metodou, která k tomuto účelu byla využita, je korelační analýza.

Svozilová (2011) uvádí, že korelační analýza je statistická metoda, která slouží k určení závislosti mezi dvěma náhodnými ukazateli. Druhou možností je zkoumání celého souboru dat, které ale nesmí mít zkoumající možnost ovlivnit. Zjednodušeně se jedná o vztah mezi závislostí a nezávislostí dvou proměnných.

Rozdílem korelační analýzy od analýzy regresní je vztah k proměnným. Korelační analýza se zaměřuje na intenzitu vztahu mezi proměnnými, ale u regresní analýzy je jedna z proměnných závislá.

Nejčastěji si korelační analýzu můžeme vyjádřit po dosazení do Pearsonova koeficientu r , který má následující vzorec:

$$r = \frac{s_{xy}}{s_x s_y} = \frac{n \Sigma xy - \Sigma x \Sigma y}{\sqrt{[n \Sigma x^2 - (\Sigma x)^2][n \Sigma y^2 - (\Sigma y)^2]}} , \quad (1.1)$$

kde r je výsledná hodnota korelace, s_{xy} je směrodatná odchylka, x a y jsou proměnné, n je počet hodnot a Σ je suma hodnot.

Pokud se hodnota r bude rovnat 1, jedná se o přímou lineární závislost. Lineárně nezávislá je hodnota rovna 0. Hodnota -1 značí nepřímou lineární závislost. Závislost může být ovlivněna i skrytými faktory, které obdobně ovlivní oba ukazatele.

2 Teoretická východiska

Druhá kapitola práce bude zaměřena na vysvětlení pojmů, které se vyskytují v demografii i ekonomii. Populační vývoj v Evropě prošel během posledních asi šedesáti let zajímavým vývojem. Níže budou charakterizovány faktory a pojmy, které se budou v této práci objevovat.

Nejprve k samotnému vymezení demografie. Pojem demografie není jediným výrazem pro tuto disciplínu. Synonyma se nalézají v termínech populační věda, věda o populaci nebo obyvatelstvu, případně ve slově populacionistika. Samotné slovo demografie je složeno ze dvou slov řeckého původu. První část tvoří pojem démos, což znamená obec nebo lid. Druhou část nalzáme pod pojmem grafein. Můžeme jej tedy přeložit jako psáti nebo pis (Roubíček, 1997).

Samotná demografie se dá definovat mnoha způsoby. Klufová a Poláková (2010) demografii označují za samostatný vědní obor, který však svou působností zasahuje do několika jiných disciplín. Jako taková by se demografie měla za pomoci statistických a demografických metod snažit analyzovat lidskou populaci a určit změny související s porodností, úmrtností a migrací. Roubíček (1997) vnímá demografii jako jednu ze společenských věd, která se zabývá jevy a procesy souvisejícími s reprodukcí populace. Zařazuje počátek demografie jako vědního oboru do stejného období jako například ekonomii a statistiku, tedy do 17. století. Také uvádí, že povaha zkoumaných jevů není pouze biologická či sociální, ale často i socioekonomická. Propojení demografie a ekonomie se skrývá pod pojmem ekonomická demografie.

Roubíček (1997) usuzuje o ekonomické demografii, že její pozice se nachází mezi demografií a ekonomikou. Za předmět svého zkoumání považuje ekonomické podmínky a činitele z oblasti reprodukce obyvatelstva. K nim počítáme i ekonomické důsledky reprodukčního chování. Správné vyhodnocení výsledků zkoumání pomáhá zvolit ideální hospodářskou a populační politiku. Analýzy a prognózy najdou své uplatnění i v podnikatelském sektoru, v něm slouží ke zvolení strategie budoucího vývoje podniku ke vztahu k rozmístění, počtu a struktuře obyvatel.

Charakteristickým rysem všech politických i ekonomických opatření jsou časová zpoždění. Výkyv ve vývoji populace se v ekonomickém prostředí může objevit až po několika desetiletích. Z dlouhodobého hlediska je proto nutné prognózovat populační vývoj.

2.1 Populační vývoj

Důležitým pojmem, který je pro práci podstatný, je demografický přechod. V minulosti došlo již ke dvěma přechodům, ale bodem zájmu bude pouze druhý. Klufová a Poláková (2010) popisují druhý demografický přechod jako změnu v reprodukčním chování populace. K této změně mělo začít docházet ve druhé polovině šedesátých let minulého století. Samotná změna se projevovala v oblasti antikoncepce, dále v rodinné politice a v postavení dítěte ve společnosti. Roubíček (1997) si myslí, že demografický přechod je odklon od klasického reprodukčního myšlení k modernímu pojetí reprodukce populace. Odklon od vysoké porodnosti, respektive úmrtnosti, k modernímu pojetí reprodukce populace s nízkou porodností i úmrtností.

S demografickým přechodem je úzce spojována demografická revoluce. Klufová a Poláková (2010) na ni nahlízejí jako na změnu, ke které dochází při změně v přirozeném přírůstku obyvatelstva. Ten je dán rozdíly mezi porodností a úmrtností v čase. Pavlík (1964) rozlišuje demografickou revoluci na tři typy. Prvním je francouzský typ, který se vyznačuje stejným tempem snižování porodnosti i úmrtnosti během určitého časového období. Druhým typem je typ anglický. Na rozdíl od francouzského typu zde dochází nejdříve ke snížení úmrtnosti. Porodnost v počáteční fázi zůstává stejná. V pokračujícím vývoji ovšem dochází k opětovnému snížení úmrtnosti, které je doprovázeno snižováním porodnosti. Posledním typem je japonsko-mexický. V porovnání s oběma předcházejícími, u tohoto typu nejdříve dochází ke zvyšování porodnosti, která je doplněna o klesající úmrtnost v stejném období. Postupem času i v tomto případě dojde ke snížení porodnosti, ale úmrtnost se už nemění.

Samotná demografická revoluce se vyznačuje demografickým stárnutím. Projevuje se zvýšením střední délky života nově narozených dětí. Ty se dožívají více let a v souvislosti s poklesem porodnosti se navyšuje počet starších občanů. Roubíček (1997) usuzuje, že demografický přechod je synonymum pro demografickou revoluci. Dále má za to, že proces přeměny populačního chování vede ke stárnutí obyvatel. Podle něj dochází k růstu počtu starších lidí, který není vyvážený počtem nově narozených. Tento jev s sebou přinese mnoho negativních důsledků, které se budou projevovat v sociálních a ekonomických vztazích.

Caldwell (2006) hovoří o demografickém přechodu jako o kontrole populačního přírůstku na počátku druhé poloviny dvacátého století. K tomu měla pomoci v zemích s vysokou porodností antikoncepce. Každá ekonomika se musí přizpůsobit změnám, i přes

rozdílné kulturní zásady. Jedná se převážně o změny v počtu uzavřených manželství, nárůstu partnerských vztahů bez svateb. Druhý demografický přechod znamenal i změnu v rodičovství. Začalo existovat mnoho neúplných rodin, narostl počet rozvodů a zvyšuje se počet nemanželských dětí. Souvislost se dá nalézt s rostoucím kariérním životem žen a s přeorientováním rodinných hodnot. Přechod znamenal také proměnu ekonomických hodnot člověka. Jako příklad lze uvést odkládání mateřství na dobu po dosažení určitého stupně kariérního úspěchu. Svou roli v přechodu sehrává vzdělání, seberealizace a v některých zemích i přechod na tržní ekonomiku

2.1.1 Populační přírůstek

S demografií úzce souvisí i pojem populační růst. Roubíček (1997) uvádí, že populačním růstem můžeme rozumět výsledek reprodukčního chování obyvatelstva. Z širšího hlediska lze tento růst chápat jako celkovou změnu v množství obyvatelstva. Tato změna se může ovšem projevit i negativně, v tom případě se hovoří o populačním poklesu. K analýze změny se nejčastěji užívají data, která představují počet obyvatel k začátku roku. Sice existují i jiné možné ukazatele populačního růstu, ale těmi se nebude práce zabývat.

Počáteční stav populace závisí na porodnosti, úmrtnosti a migraci. Tyto pojmy budou nyní vysvětleny. Klufová a Poláková (2010) formulují porodnost jako stav, který vyjadřuje vliv rození na změny v populaci a v jejím rozšiřování. Roubíček (1997) popisuje porodnost jako jev, který se projevuje v pozitivní stránce přirozeného reprodukčního cyklu.

Klufová a Poláková (2010) formulují také úmrtnost. Ta je spojována s porodností a spolu s ní poukazuje na změny v lidském reprodukčním chování. Roubíček (1997) zaznamenává, že úmrtnost je opačný jev k porodnosti, proto se projevuje na negativní stránce reprodukčního cyklu. Podílí se na změně struktury obyvatelstva a charakterizuje jeho přirozené ubývání.

Posledním z těchto tří ukazatelů je migrace. Klufová a Poláková (2010) popisují migraci jako pohyb obyvatelstva v rámci jednoho území nebo přes hranice. K určení velikosti migrace lze spočítat její objem. Používanějším a využívanějším ukazatelem je ovšem migrační saldo. Migrační saldo je rozdíl mezi přistěhovalci (imigranty) a vystěhovanými lidmi (emigranty). K zjištění migračního salda používáme níže uvedený vzorec, kde MS_t je saldo migrace za dané období t .

$$MS_t = I_t - E_t, \quad (2.1)$$

kde I_t je počet imigrantů v čase t a E_t je počet emigrantů v čase t .

Pojmem migrace se zabývá i Roubíček (1997). Ten ji rozděluje na vnější a vnitřní. Za vnější migraci považuje pohyb obyvatel za vymezené území. Tou vnitřní má na mysli pohyb obyvatel po vyhrazeném území. Podobně by se dala migrace rozdělit na zahraniční a vnitrostátní. Ve způsob výpočtu objemu migrace a migračního salda se shoduje s výše uvedenými autory.

S populačními prognózami i s migrací úzce souvisí pojem celkový přírůstek obyvatelstva. Klufová a Poláková (2010) popisují celkový přírůstek jako souhrn přirozeného přírůstku a migračního salda na daném území za určitý časový úsek. Přirozený přírůstek obyvatelstva je uváděn jako rozdíl mezi porodností a úmrtností. Může nabývat kladných i záporných hodnot. V případě záporného výsledku se hovoří o přirozeném úbytku obyvatelstva. Migrační saldo bylo popsáno výše.

2.1.2 Struktura populace

Strukturu populace lze rozdělit na několik podbodů. Jedná se o často používané pojmy při studiu obyvatelstva. Klufová a Poláková (2010) dělí populaci podle věkové struktury, dětské složky, postprodukční složky a dalších ukazatelů. Zmiňují se rovněž o demografickém stárnutí.

Věková struktura vyjadřuje rozdělení populace do věkových skupin, které mohou mít buď jednoleté, nebo pětileté rozmezí. Základním rozdělení podle věku je do třech skupin:

- dětská složka – tato kategorie se může nazývat i předproduktivní věk a spadá do rozmezí 0-14 let věku;
- produktivní věk – řadí se sem lidé ve věku mezi 15–64 lety, kdy je obyvatelstvo ekonomicky aktivní;
- postprodukční složka – spadá sem ta část populace, která už ukončila svou ekonomickou aktivitu, to je věk nad 65 let.

Pro evropskou populaci je charakteristické demografické stárnutí, které se projevuje jako převaha počtu starších lidí nad dětmi.

Produktivní léta člověka se ovšem neshodují s jeho reprodukčními lety. Pro definování reprodukčního věku použily Klufová a Poláková (2010) rozdělení podle Sundbärga:

- dětská složka – věkové rozmezí 0-14 let;
- reprodukční složka – věkové rozmezí 15–49 let;
- poreprodukční složka - věkové rozmezí 50 a více let.

Roubíček (1997) se pozastavuje nad změnou v současné populaci. Dnešní populace v Evropě se dostává do **regresního stavu**, tedy stárne. Vyznačuje se růstem podílu starších lidí v populaci. Dochází tedy k převýšení počtu starších lidí nad těmi mladšími. Názorem, že populace stárne, se zabývají i Jeníček a Foltýn (2010). Uvádí, že ve vyspělých zemích, kam se velká část evropských států řadí, dochází k situaci, při které dvě třetiny populace vyživují zbývající jednu třetinu. Na rozdíl od rozvojových zemí, ve vyspělých ekonomikách nedochází k růstu počtu obyvatel přirozenou měrou. V Evropě bude docházet k ubývání populace a za nějakou dobu, při stávajícím věkovém rozložení, se počet lidí v důchodovém věku ještě navýší. Mlčoch (2013) se také zabývá stářím populace. Ubývání populace v Evropě je výsledek zvyšující se doby dožití u obou pohlaví. Kvalita zdravotní péče má na tom samozřejmě svůj podíl. Postupem času by podle něj mělo dojít k velké zátěži mladých lidí kvůli prostředkům na uživení stárnoucí populace. V evropských zemích nabývá tento problém na významu. V jižních zemích, například ve Španělsku nebo Itálii, je velmi nízká porodnost. Z celkového pohledu je stav závažný, ale ne alarmující. Vyvažuje jej totiž migrace. K méně ohroženým zemím řadíme naopak severské země, jako Švédsko či Dánsko.

Jeníček a Foltýn (2010) usuzují, že **Evropa** stejně jako téměř celý svět **stárne**. K tomu se přidávají i stále chladnější vztahy v rodinách a problémy s migrací. Mělo by docházet k náhradě minulých generací, k čemu by mělo postačit, aby rodiče měli minimálně dvě děti. Přesněji se tato hranice prosté reprodukce stanovuje na hodnotě 2,1 dítěte na ženu. V dnešní době se situace se zachováním reprodukce zlepšuje, ovšem nad hranicí se pohybuje pouze Albánie. Evropský průměr ukazuje hodnotu 1,4 dítěte pro dané období. Z vyspělejších západních zemí je na tom nejlépe Francie, za ní Irsko. Nejhorších výsledků v této oblasti dosahují státy z jihu Evropy. Konkrétně se jedná o Španělsko a Itálii, kde se hodnota ukazatele blíží k 1,2.

Tichá (2013) se rovněž domnívá, že věk evropské populace se zvyšuje. Usuzuje na to podle změn, které se v Evropě projeví ve druhé polovině minulého století. Nejdříve se demografické stárnutí objevilo ve vyspělých zemích a to v šedesátých letech. Postupně se rozšířilo po celém kontinentu. Až v devadesátých letech se změny v poměrech objevily ve státech bývalého východního bloku. Stárnutí koresponduje se změnami v chování populace v oblasti rodiny. Autorka zdůrazňuje, že dopady demografického stárnutí se projeví i v oblastech jako důchodové zabezpečení, trh práce nebo zdravotní péče. Dalším aspektem, nad kterým se autorka zamýšlí, je motivace k zvýšení porodnosti. Řešení vidí v dostupnosti škol, dostatku institucí poskytující péči o děti, pružné pracovní době, případně v ulehčení prvního samostatného bydlení pro mladé páry. Další možností je zpřístupnění zaměstnání cizincům, kteří si zde založí rodinu. Na příkladu České republiky je zřetelné, že cizinci sice u nás pracují, ale po několika letech se vracejí zpět do vlasti.

Proměna rodinného způsobu života v průběhu století se zasloužila o takový vývoj, který můžeme pozorovat v dnešní době. Také zlepšení v možnosti vzdělávání se a cestování přispěla k odkladu porodnosti do pozdějších let ženy. Navíc už ženy nejsou tak závislé na svých partnerech jako v minulosti. Týká se to i finanční stránky.

Jeníček a Foltýn (2010) vidí budoucnost v tom, že se situace může stát neúnosnou zejména v zemích východní Evropy. Vinou migrace i stárnutí obyvatelstva by dle prognóz evropských institucí mělo dojít k vyliďňování těchto zemí. Na místech, kde se i v současnosti nevyskytuje velké množství lidí, by mělo dojít k vyliďnění úplnému. Mezi státy, které budou odlivem svých obyvatel do budoucna ohroženy nejvíce, se řadí Rumunsko, Bulharsko nebo Estonsko.

2.2 Malthus a populace

Vztah populačního vývoje a ekonomického růstu společnosti byl v minulosti středem zájmu vědeckého zkoumání ekonomů. Za nejznámějšího ekonoma v tomto směru je pokládán Thomas R. Malthus, který přišel se svou populační teorií.

Holman a kol. (1999) pokládají Malthusovu osobu za jednu z nejváženějších postav klasické ekonomie. Malthus se narodil v Anglii ve druhé polovině 18. století. Vystudoval univerzitu v Cambridgi a následně vyučoval historii a politickou ekonomii na East India College. Za neznámější literární dílo je považována Esej o principu populace, kterou vydal v roce 1798. Právě tato kniha jej proslavila. Přátelil se s dalším významným ekonomem tehdejší doby, Davidem Ricardem.

Holman a kol. (1999) ukazují Malthuse jako ekonoma, který byl schopen odpovědět na otázku populačního vývoje v Anglii v období průmyslové revoluce. Vzhledem k růstu populace v této době docházelo k dosud neznámým problémům. Začala se objevovat nadbytečná pracovní síla, se kterou nikdo nepočítal. Tato pracovní síla narušila rovnovážný stav na tehdejším trhu práce v Anglii. Z důvodu nedostatku pracovních míst se tento nesoulad mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce projevil ve zvyšování počtu chudých lidí. Nedostatek práce se odrazil nejen v rostoucí chudé části populace, ale i ve strachu vyšších tříd z možných konfliktů. O vysvětlení tehdejší situace v Anglii se pokusil právě Malthus, který přišel se svou populační teorií.

Holman a kol. (1999) uvádějí, že Malthusova teorie vznikla v reakci na postoje britského filozofa Godwina, který prosazoval domněnku o sebezdokonalování populace a o tom, že vinu na chudobě nesou špatně nastavené instituce tehdejší doby.

Podle Malthuse jsou lidé řízeni základními pudy. V našem případě se jedná o pudy obživy a rozmnožování se. Malthus využil těchto pudů k rozvoji své myšlenky o populačním vývoji. Snažil se zjistit vzájemnou závislost, respektive vylučitelnost dvou aspektů v kořenech lidského chování.

Samotná teorie se po svém vzniku stala středem zájmu mezi tehdejšími učiteli. Tímto se zařadila mezi důležité součásti v klasické politické ekonomii. Co ovšem bylo základem v Malthusově myšlení?

Růst populace se jeví jako rychlejší proces, než kterým se dá zajistit dostatek potravy pro uspokojení velkého množství populace. Samotný fakt je popisován pomocí dvou matematických argumentů. První uvádí růst populace geometrickou řadou, tedy 1, 2, 4, 8, 16, ... Opakem je růst v produkci potravin, který Malthus definoval pomocí řady aritmetické, tedy 1, 2, 3, 4, 5, 6, ... Rozkol jejich růstu je patrný. Podobný výsledek je možné pozorovat i u ostatních tvorů v přírodě.

Malthus se snažil svou teorii prokázat na statistice USA. Vývoj byl stejný jako podle jeho teorie, ale údaje byly nepoužitelné kvůli velkému množství přistěhovalců do Států. Malthus postupem času došel k myšlence o společenské odpovědnosti člověka, která se vyznačovala v odkladu založení rodiny do doby, než bude mít možnost uživit své potomky.

Možným důkazem proti Malhusově tvrzení byl i další vývoj v Evropě. Růst populace byl sice rychlejší než růst potravin, ale nebylo jasné, čím je to ovlivněno. Buď se jednalo o růst porodnosti, nebo o pokles úmrtnosti.

Dalším myslitelem, který se ve svém zkoumání zajímal o populační teorii, byl David Ricardo. Holman a kol. (1999) uvádí, že hlavní myšlenkou Ricardovy práce byly zákonitosti rozdělování národního důchodu. Je známý i svou teorií komparativních výhod, která pro mezinárodní obchod představovala významný přínos.

Na vývoj populace pohlíží Ricardo při svém zkoumání mezd, konkrétně minimální mzdy, která by měla stačit k přežití člověka. Existenční minimum spojil s populační teorií. Dle jeho chápání existenčního minima by se dělnická populace měla dostat do stacionárního stavu. Neměla by se tedy při dané úrovni mezd rozrůstat nebo naopak zmenšovat. Dokládá své tvrzení na akumulaci kapitálu, který souvisí s poptávkou po práci. S růstem poptávky dochází k růstu mezd. Právě růst mezd by znamenal zlepšení podmínek dělnického obyvatelstva, které by se projevil v nárůstu populace. S nárůstem obyvatel by se posléze projevila zvyšující se nabídka práce. Došlo by tedy znovu k snížení mzdového ohodnocení. Mzda by se dostala zpět na svou přirozenou úroveň. Pokud by mzda klesla pod svou potenciální úroveň, poklesla by nabídka práce z důvodu úbytku, případně nedostatku, pracovní síly, tedy obyvatelstva. Snížení na straně nabídky by mělo za následek vyrovnaní mzdy na svém potenciálu.

2.3 Lidský kapitál a populační vývoj

Spojení demografie a ekonomie je patrné v teoriích zabývajících se lidským kapitálem. Jeho studiem se zabýval americký ekonom Gary S. Becker.

Lidský kapitál se dá definovat různě. Samuelson a Nordhaus (2007) považují lidský kapitál za soubor znalostí a dovedností, kterými disponuje pracovní síla jako výsledek vynaložených investic do vzdělání a vědomostí získaných ze zkušeností během minulého pracovního procesu.

Becker (1993) považuje vzdělání za jednu z nejvýznamnějších investic do lidského kapitálu. Skrze vzdělání mohou lidé dosáhnout lepších příjmů, lepšího rodinného života a mají lepší schopnosti než lidé s nižším vzděláním. To je možné pozorovat v mnoha zemích, kde mají jinou kulturu a dokonce jiné ekonomické systémy. Největší změnou v podání lidského kapitálu je vzdělání žen. V průběhu devatenáctého století sice existovalo mnoho žen, které úspěšně dokončily středoškolské studium, ale jen málo žen začalo

studovat vysokou školu. V druhé polovině předminulého století se oborům jako matematika nebo ekonomie věnovali převážně muži. Během několika desítek let se ovšem zvýšilo množství volné pracovní síly u žen. Dříve pobíraly mzdu za práci při pomoci s výdaji domácnosti. V průběhu času a se zvyšováním vzdělání se ženy dostávaly na pracovní místa, která v minulosti patřila mužům. Becker (1993) tento fakt uvádí na příkladu vývoje Spojených států amerických. Právě tam ženy začaly pracovat v účetnictví, právních systémech nebo v lékařství. Tento vývoj se rozšířil z USA do zemí jako Velká Británie, Francie či Japonsko. Obecně lze říci, že tam, kde ženy mají lepší přístup ke vzdělání, tam také dochází ke zvýšení jejich účasti na trhu práce.

Vývojem vzdělanosti u žen dochází k upozadění tradičních rolí v rodině. Ze začátku se pracovní místa pro ženy hledala těžce. Možnost uplatnění se zvýšila až v sedmdesátých letech devatenáctého století.

Lidský kapitál doznal během minulých let značných změn ve svém chování k rodině. Hlavně pro ženy to znamená změnu ve vzdělávání, dovednostech. Dopad to mělo i na děti. Aby jim to ve škole šlo lépe, musely mít doma jistou přípravu. Děti, které neměly možnost přípravy, většinou po škole nenašly dobré uplatnění na trhu práce. Rodiče mají také lepší možnost vzdělání ovlivnit, skrze něj podpořit i rodinnou stabilitu. Chudší rodiče častěji podporují své děti při vzdělávání ve víře, že se jim tato investice vrátí v jejich stáří. Bohatší rodiče poskytují svým dětem lepší možnost vzdělávání, a práce tak může počkat. U obou způsobů se tedy objevují náklady obětované příležitosti. Rodiny jsou nuceny dělit peníze podle rozhodnutí mezi počtem dětí a množstvím peněz na jedno dítě. Rostoucí počet dětí by tak znamenal růst nákladů na jednoho potomka. Zjednodušeně řečeno, snižuje se počet dětí, náklady se zvyšují ve prospěch budoucího uplatnění skrze vzdělání. V některých případech poskytuje vláda studentům na vzdělání peníze ve formě půjčky. Investice do lidského kapitálu tedy mají negativní dopad na populační růst. Becker (1993) uvádí znovu na příkladu etnických skupin v USA, že menší rodiny jsou ochotnější investovat do vzdělání více než rodiny rozšířené. Becker (1993) se ve své knize zmiňuje i o Malthusově teorii. Potvrzuje, že s rostoucími příjmy se zvyšují i investice do dětí. Na jednotlivé dítě je to i více, než teorie předpokládala. K těmto změnám dochází v dalších zemích s rychlým ekonomickým růstem. Problémem je fakt, že kvůli změnám v lidském chování týkajících se vzdělanosti, se snižuje porodnost a dochází tak v mnoha zemích k omezeným přírůstkům obyvatel.

Jeníček a Foltýn (2010) považují vzdělanost ve vztahu k porodnosti za důležitý faktor. Pokud roste počet let, která stráví lidé studiem, oddaluje se tím i věk, při kterém tito lidé zakládají své vlastní rodiny. Partneři spolu nejdříve žijí, pak se vezmou a teprve později se snaží o potomka. Tento jev navyšuje věk pro vstup do manželství a tím i založení rodiny. Dalším jevem je sledování vzdělání u žen. Ženy si prodlužují svá školní léta, kvalifikují se pro svá budoucí zaměstnání, plní si své cíle a ambice. V tuto dobu opouštějí mateřskou úlohu, která byla v minulosti důležitá.

Svou roli ve vzdělání, hlavně u žen a chudých lidí v minulosti, zaujímá gramotnost. Negramotnost se sice snižuje, ale stále se jedná o dlouhodobý proces. Ve vyspělých zemích je situace lepší než v rozvojových.

Podle Jeníčka a Foltýna (2010) existuje mezi vzděláním a porodností nepřímý vztah. U vzdělanějších žen se dá vyzorovat menší počet dětí. Oproti tomu, vzdělané ženy mají vyšší příjem, mohou si dovolit nákladnější péči o své děti, nemusí se tak dlouhodobě zajišťovat na stáří a mohou zajistit svým dětem kvalitnější a zdravější potraviny. Vzdělání jim zvyšuje pracovní příjmy, napomáhá k lepší zdravotnické péči o dítě, zlepšuje nároky na hygienické návyky. To je rozdíl vůči rozvojovému světu. Negativním dopadem vzdělání u žen je nízký počet potomků. Jejich kvalifikace zabraňuje, například, díky nástupu antikoncepce brzkému otěhotnění.

Stupeň lidského rozvoje neboli kvality životní úrovně je zjišťován za pomoci indexu lidského rozvoje. Index je nejvíce užívaný Organizací spojených národů. United Nations Development Programme (2013) vysvětluje pojem index lidského rozvoje jako kombinaci ukazatelů naděje na dožití, příjmu a vzdělání. Tato statistika má sloužit jako použitelný rámec pro ekonomický a sociální rozvoj. Jsou stanoveny krajní hodnoty 0 a 1, mezi kterými se země umísťují.

Pro měření vzdělávací složky HDI se používá geometrický průměr dvou indexů. Prvním je index průměrného počtu let studia do věku 25 let. Druhým indexem je očekávaná doba školní docházky při dovršení školního věku. Co se týká druhé složky indexu HDI, naděje na dožití, ta se vypočítá porovnáním dožití v dané zemi s minimální a maximální hodnotou podle hranice HDI. Minimum je stanovena na 20 let a maximum na 83,57 let.

Třetí složkou je bohatství. Zde je také stanoveno minimum a maximum. Jsou to hodnoty 100 USD a 87,478 USD. Sumy jsou uvedeny v paritě kupní síly. Pro výpočty se

zde používá hodnota HNP na obyvatele. To napomáhá k lepšímu výpočtu samotného indexu lidského rozvoje.

Kromě indexu lidského rozvoje můžeme využít následující subindexy. United Nations Development Programme (2013) popisuje na svých stránkách další tři pomocné indexy. Jsou to **očistěný index lidského rozvoje (IHDI)**, dále **index nerovnosti pohlaví (GII)** a **vícerozměrný index chudoby (MPI)**.

Očistěný index lidského rozvoje je ukazatel podobný indexu lidského rozvoje, ale obsahuje data bez nerovností ve společnosti. Dá se chápat jako ukazatel skutečné úrovně lidského rozvoje. Tímto se odlišuje od klasického indexu lidského rozvoje, který dokládá pouze potenciální lidský rozvoj. V současné době jsou dostupná data tohoto indexu pro sto třicet dva zemí světa.

Index nerovnosti pohlaví je dalším indexem používaným OSN. Pro výpočet je použito stejné techniky jako u předchozích indexů. Vzhledem k existenci diskriminace žen ve společnosti, byl vytvořen tento index, aby doložil rozdíly mezi muži a ženami. Jedná se o přístup ke vzdělání, práci či zdravotní péči. Rozdíly mezi muži a ženami jsou v různých zemích odlišné. V souvislosti s velkou nerovností lze hovořit o rozdílech v lidském rozvoji.

Posledním popisovaným subindexem je vícerozměrný index chudoby. Poprvé byl tento index publikován v roce 2010. Ukazuje, jaké množství populace trpí chudobou a musí se vypořádávat s problémy týkající se vzdělání, zdraví a životní úrovně. Z výsledků je patrné, že počet lidí žijících s méně než 1,25 dolary na den převyšuje hranici 1,3 miliardy.

2.4 Populační politika

Další spojení demografie s ekonomikou Roubíček (1997) shledává v populační politice. Jak bylo zmíněno výše, zkoumání musí být z dlouhodobého hlediska. Populační politiku ve vztahu k vývoji populace obstarává vláda.

Populační politiku lze rozdělit podle:

- kladených cílů;
- používaných prostředků;
- předmětu působení.

Kladené cíle můžeme dále dělit na kvantitativní (početní) a strukturální. Prostředky, které populační politika používá, rozlišujeme na:

- stimulační – ekonomické a jiné výhody skupinám obyvatel – finanční (dětské přídavky) a nefinanční (školky, zkrácení pracovních úvazků);
- represivní – naopak postihy a znevýhodnění některých skupin;
- přímo selektivní – vyloučení skupin, např. u migrace.

Předmětem působení je myšlena natalitní a migrační politika. Tyto dvě věci lze buď podporovat, nebo opačně omezovat. Pojem populační politika bývá mnohdy zaměňován s výrazem politika sociální. S tímto pojmenováním pracuje řada států, proto se čistě populační opatření téměř nevyskytují. Pod heslem populační politika se skrývají i jiné běžně používané výrazy. Jde hlavně o zdravotnickou politiku a politiku migrační. Řada států se v minulosti zabírala jinými problémy. Výsledkem byl nezájem vlád o řešení populačních problémů, tedy alespoň v minulosti (Roubíček, 1997).

3 Populační vývoj a socioekonomické faktory v empirických studiích

Problematickou související s populačním vývojem a jeho vztahem k ekonomice Evropy se zabývalo již mnoho autorů z několika zemí Evropy. V této kapitole jsou shrnuty dohromady jejich poznatky a vytvořen ucelený přehled toho, co o daném problému zjistili. Nejčastějšími metodami použitými v empirických studiích jsou deskriptivní analýzy a statistické metody včetně korelační a regresní analýzy.

3.1 Změny v populačním vývoji a demografický přechod

Se změnami v populačním vývoji souvisí změny v porodnosti, úmrtnosti, věkové struktuře populace, ve velikosti migrace a v prodlužování délky života. Vlivem těchto změn na evropskou populační politiku se zabývali Lindh (2003), Wilkoszewski a Muth (2009), Sobotka (2008) a níže ještě Cuberes (2009), ale i ostatní autoři s těmito socioekonomickými faktory pracují. Například migrací se zabíral Zimmermann (2005).

Lindh (2003) upozorňuje na zvyšující se věk Evropanů. S tím je podle něj spojeno i mnoho dalších problémů, které se do budoucna budou projevovat. Bude se jednat o změny v měnové politice i o změny v pracovní síle. Níže je uveden i pohled dalších dvou autorů. Problémem, nad kterým se musí evropské země zamyslet, je zvrácení dosavadního vývoje.

Podle autora je důležité sledovat dlouhodobé projekce vývoje, které pokládá za spolehlivé. Samozřejmostí je, že ve vyspělých zemích jsou data, potřebná k sestavení těchto prognóz, přesnější a více sledována než v zemích méně vyspělých. Sice porodnost nebo migrace se nedá s přesností předvídat, ale budoucí projekce pomohou zmírnit dopady ekonomických změn v Evropě a státy se tak budou moci na budoucnost lépe připravit.

Lindh (2003) uvádí, že na ekonomiku má vliv i životní cyklus. Věk člověka se sice prodlužuje, ale v porovnání s tisíci lety vývoje je krátký. Během něj se změna velmi často moc neprojevuje. Náznaky autor vidí až v časovém horizontu několika generací. Státy by měly motivovat své občany a udržet tak reprodukční přírůstek na hranici, která zaručuje přibývání obyvatelstva. Autor vidí problém ve všech věkových vrstvách populace. První zlom přichází kolem 15 roku života, kde se začíná ukazovat, jak se dítě v budoucnu bude zvládat uživit, případně podpořit starší. Protipólem je věk mezi 60 a 70 lety. Zde dochází k růstu zdravotních problémů a produkční schopnost se zhoršuje. Mladí lidé jsou navíc

mobilnější než starší občané, takže při migraci za hranice země se postavení důchodců bude zhoršovat rychleji.

Dále autor zkoumal samotný demografický přechod. Zmiňuje vztah mezi úmrtností a porodností v závislosti na ekonomickém cyklu. Hovoří tedy o teorii vytvořené Malthusem. Na Malthusovu teorii navazují také Weil a Galor (2000). Pracují s hypotézou, že růst technologického pokroku je pomalý, nerostou příjmy na obyvatele, v čemž jim brání růst populace. Následně uvádí, že situace se díky přechodu změnila ve snížení počtu obyvatel a ve zvýšení důchodců. Lindh (2003) ukazuje vývoj demografického přechodu na příkladu Švédska. Pro potřeby této práce bude sledován vývoj až od roku 1960. Zjištění autora ohledně výsledků porodnosti a úmrtnosti ukazují, že porodnost ve Švédsku ve druhé polovině 20. století sice převyšovala úmrtnost, ale v čase klesá. Koncem tisíciletí se dostává pod úroveň úmrtnosti.

Autor zkoumá souvislost populačního vývoje s makroekonomickým vývojem. Ukazatele použité v autorově práci jsou: hospodářský růst, úspory a investice, vývoj běžného účtu, inflace a rozpočtové deficity. Všechny tyto agregáty autor stručně váže na problematiku věkové struktury. Z té lze vyčíst, že mladí lidé mohou působit na ekonomiku kladně i záporně - růst investic do bytové výstavby proti vývoji v porodnosti. Svou roli sehraje i migrace mladých ekonomicky aktivních lidí do USA. Tím dochází ke snížení zájmu o hledání si bydliště v tuzemsku. Ztráta se projeví v investicích, ale také v úsporách, které budou přesunuty mimo hranice státu. Porostou tedy úrokové míry, protože firmám bude scházet dostupný kapitál. Migrace mladých lidí negativně dopadne na porodnost, protože s jejím odchodem odejde i následná generace jejich potomků.

Lindh (2003) ve své práci upozorňuje na důležitost střednědobého sledování vývoje ekonomiky v závislosti na demografických změnách. Dodává, že nastavení sociálních politik v Evropě vede k prodlužování života. Faktem dle něj zůstává, že postupem času se bude snižovat počet ekonomicky aktivních, kteří užijí starší populaci.

Wilkoszewski a Muth (2009) vypracovali studii o reakci třinácti evropských států a jejich politik na demografické změny v Evropě během poslední desítek let. Autoři uvádí, že změny se objevují v růstu počtu seniorů a růstu bezdětných lidí. Státy Evropy by měly vytvořit nové modely obsahující nejen tradiční proměnné, ale nově zařadit údaje také

o bezdětnosti či soužití bez partnera. V neposlední řadě by mělo dojít v zainteresovaných zemích k přezkoumání vládních výdajů na důchodové systémy.

Wilkoszewski a Muth (2009) pracují ve své práci s hypotézami, mezi něž patří následující. Sociální politika se liší podle věku, podle rodičovství nebo bezdětnosti, nebo podle množství svobodných a ve svazku žijících lidí. Za hlavní však považují, jak jsou starší, bezdětní a svobodní lidé ochotni podpořit pomocí transferů mladé. V práci využili porovnatelný vzorek lidí z několika evropských zemí¹ čítající tisíc respondentů. Každému z nich byly položeny otázky ohledně rodinné politiky.

Ve své studii použili metodu regrese, kde závislou proměnnou byl průměrný věk. Mezi nezávislé proměnné se řadí **rodinný stav** (bezdětní – s dětmi, manželé – svobodní), **příjmy domácností** (nizkopříjmové – vysokopříjmové), **vzdělání** (středoškolské a vysokoškolské proti základnímu vzdělání), **přídavky na děti** (pobírají - nepobírají) a **postoj ke změnám** (konzervativní – se sklony ke změnám). Autoři použili výše zmíněné metody k určení preferencí rodinných politik.

Společným socioekonomickým faktorem je vzdělání. V práci Wilkoszewského a Muthové (2009) je vzdělání zpracováno podle několika hledisek. V případě této studie se jedná například o **úroveň rodičovské dovolené pro matky s dětmi, snížení nákladů na vzdělání, příspěvek při narození dítěte, bydlení pro rodiny s dětmi** atd. Z daných výsledků je patrné, že mezi zkoumanými zeměmi jsou v těchto oblastech viditelné rozdíly. Jedná se o rozdílné názory mezi muži a ženami na politiku péče o děti či v oblasti rodinné a sociální politiky. Zajímavým zjištěním je, že respondenti uvádí, že se více přiklání k tradiční rodině a méně ke skloubení pracovního a osobního života žen. Toto tvrzení je důležité pro celkový závěr. Východní země mají mimo jiné proto nízkou porodnost. Dalším důvodem je neexistence zkrácených úvazků ve východních zemích. Protipólem jsou Skandinávské země. Obecně lze říci, že odlišné názory na změnu zaujímají státy severní a západní Evropy. Ty střeoevropské jsou na pomezí mezi západem a východem.

Vlivem druhého demografického přechodu na Evropu se zabýval také Sobotka (2008). Snažil se ve své studii doložit význam změn v rodině a v plodnosti. Tyto proměny se týkají celého evropského kontinentu. Mimo další body zájmu autora, v práci se zmiňuje i o závislosti míry vzdělání a druhého demografického přechodu. Druhý demografický přechod je popisován také na různých příkladech svého vývoje, například v bývalém

¹ Zkoumané země byly tyto: Belgie, Německo, Finsko, Nizozemsko, Rakousko, Česká republika, Polsko, Slovinsko, Litva, Maďarsko, Kypr, Estonsko a Rumunsko

Sovětském bloku. Pro potřeby této bakalářské práce jsou využita data týkající se pouze změny vzdělání ve zkoumaném časovém horizontu.

Cuberes (2009) pracuje ve své studii s mírou úmrtnosti jako s jedním z ukazatelů demografického přechodu. Při zkoumání dané problematiky zjistil, že nejen pokles úmrtnosti, ale i snížení porodnosti má vliv na změnu společnosti. Někteří ekonomové se rozhodli začlenit do modelů i zájem rodičů o to mít děti. Optimální počet dětí vyšel jedno. Dalšími ekonomy byly modely nazvány nesmyslem. Autor sice provedl vlastní analýzu, ale založenou na rozvojových zemích a funkcích rodiny tam.

Podle autora není možné přesně určit ukazatel, který se přičinil k nástupu demografické přeměny společnosti. Nemůže to určit ani úmrtnost, porodnost či HDP na obyvatele. Studium problému se zjistilo, že život ve městě vyvolává tlak na kvalitnější život a vzdělání a na rychlejší technologické změny.

Jedním z úkolů bakalářské práce je zhodnotit vliv vzdělání na podobu populace. Její charakter je daný také migrací. Právě migrací se zabíral ve své studii Zimmermann (2005). Konkrétně se jedná o stěhování se za prací. Autor uvádí, že nedostatečná mobilita pracovní síly je příčinou pomalého hospodářského růstu některých evropských států. Poukazuje přitom na skutečnost, že mnoho firem požaduje určitý typ zaměření a lidé nejsou ochotni měnit práci při představě stěhování se. Proto se přiklání ke změnám pozice v rámci firmy. Při určitém typu zaměření práce nedochází k mobilitě, protože daný lidský kapitál je omezený. Autor se zaměřil nejen na spojitost lidského kapitálu a migrace, ale pro potřeby své práce použil hlavně toto spojení.

Zimmermann (2005) popisuje problém s migrací jako hledání vhodné a kvalifikované pracovní síly. Evropa se stává vyspělejší a nároky na pracovníky se zvyšují s růstem technologií. Díky stárnutí populace bude docházet k úbytku pracovní síly a vzdělávací systémy zemí nebudou schopny produkovat dostatek odborníků. Dochází k poptávce po kvalifikované pracovní síle v zahraničí. Problémem Evropy je nedostatek kvalifikovaných pracovníků a navíc evropský trh není na rozdíl od trhu USA nebo Kanady tak atraktivní. Autor varuje, že pokud evropský kontinent nedokáže přilákat kvalifikovanou sílu, bude muset vytvořit trh postavený na nekvalifikované pracovní síle. V souvislosti s úrovní vzdělání se jeví snazší, že vzdělanější člověk je nakloněn migraci více než méně vzdělaný. Je to dáno pracovními příležitostmi. Kladnou roli hrají i příbuzné národnostní skupiny v cizí zemi a tím snižují obavy z migrace.

V oblasti migračních pravidel je vzdělanost společně s věkem, pracovními zkušenostmi a kvalifikací jedním z určujících ukazatelů. Vzděláním tedy lze přispět ke zlepšení migrace (Zimmermann, 2005).

3.2 Vzdělanost a demografický přechod

Vzdělaností během druhé poloviny dvacátého století se také zabýval Sobotka (2008). Spolu s ním zkoumali daný problém například Fahey a Fitz Gerald (1997).

Sobotka (2008) se v návaznosti na další autory, kteří se danou problematikou zabývají, snaží popsat dopad vzdělanosti na hodnotové změny v životě člověka. Vyšší vzdělanost se projevuje v potlačení tradičních hodnot, mírného odklonu od křesťanské víry a ve větší svobodě názorů. Výjimkou není ani zvýšená snaha o seberealizaci. Opakem je situace v postkomunistické Evropě. Zde se objevuje dopad nižšího stupně vzdělání promítnutý v nestabilitě životního cyklu.

Problémem vzdělání po druhém demografickém přechodu je narušení tradičního koloběhu života. Mladí vzdělaní lidé jsou v dnešní době svobodnější ve svých rozhodnutích, než tomu bylo v minulosti. Mnoho z nich nedodrží tradiční způsob osamostatnění se. Mezi dopady tohoto života patří odkládání rodičovství na pozdější dobu či další, s tímto jevem spojené problémy (např. upřednostňování kariérního života). Rozdíl vidí autor u žen, které mají nízkou úroveň vzdělání. Zde se dle něj častěji objevují porody ještě v době, kdy jsou náctileté nebo jen lehce starší dvaceti let. V mnoha zemích je rozdíl v úrovni vzdělání jejich obyvatel ještě markantnější. Nejvíce ve velikosti rodiny. Vzdělaní jsou buď často bezdětní, nebo mají pouze jedno dítě. Opakem je situace u méně vzdělaných. Zde je rodina širší.

Sobotka (2008) připisuje vinu na stávající situaci i jiným faktorům. Mezi ně řadí nedostatek míst v zařízeních pro předškolní péči, špatnou flexibilitu v zaměstnání či příjmové rozdíly mezi muži a ženami. Ve vyspělejších zemích mnohdy chybí faktor institucí. Příklad je uveden na situaci v Německu a Rakousku, kde u vysokoškolaček se bezdětnost objevuje častěji. Paradoxem je dle autora situace ve Švédsku. Pokud má vzdělaná žena dítě, snaží se nezůstat pouze u jednoho. Tímto se výrazně liší od zbytku matek ve vyspělé Evropě.

S druhým demografickým přechodem se ukázalo, že změny ve struktuře obyvatel se negativně projeví vůči tradiční kultuře. Je obtížné zároveň zakládat rodinu a zvyšovat si vzdělání. Co se týká partnerského způsobu života, jsou to právě lidé s vyšším vzděláním,

kteří jsou schopni lépe přijmout netradiční model rodiny. Ženy s nižším vzděláním a bez partnera nejsou v mladším věku ochotny zůstat samy. Podle statistik se změny v plodnosti v závislosti na vzdělání projevují například také na Slovensku a na Ukrajině. Nejlepší postoj k netradiční rodině zase nejčastěji podle studie nalezneme v Polsku a Rumunsku.

Vývoj vzdělanosti se Sobotka (2008) pokusil ukázat pomocí dat statistických úřadů zemí střední Evropy. Konkrétně se jedná o Českou republiku, Polsko, Rakousko a Maďarsko. Ve výsledcích vývoje od roku 1990 do roku 2005 je zřejmé, že vzdělanost obyvatel se zvyšuje. Roste i počet lidí s nižším odborným vzděláním a více lidí má dokončenu střední školu s maturitou. Co se týká vysokoškolského vzdělání, růst se dá určit pouze u Rakouska a České republiky.

Autor pojal svou studii jako analýzu vývoje druhého demografického přechodu. Ve své práci se zaměřil nejen na vzdělanost v Evropě, ale také na problémy například s migrací nebo úmrtností. Upozorňuje dále na výrazné změny v rodinném životě Evropanů, které se v posledních letech nejvíce projevily v jižní Evropě a v bývalých komunistických zemích. Vliv přechodu je vidět na poklesu počtu manželství, jeho odkládání a ve snižujícím se počtu narozených dětí. Tento trend zasáhl celou Evropu, rozdíly lze najít v míře intenzity a v načasování.

Fahey a Fitz Gerald (1997) zaměřují své zkoumání také na vzdělanost. V poválečných letech dochází v severoevropských zemích k reformám ve školství. Bylo změněno fungování středoškolského a vysokoškolského vzdělávání a povolena účast ve vzdělávacím procesu více lidem. Vzhledem k rozsáhlosti dokumentu bude pohlíženo pouze na hlavní myšlenky autorů. Práce pojednává o více faktorech jako například migrace, porodnost, úmrtnost, průměrný věk, vzdělanost, trh práce, život bez partnera nebo velikost domácnosti. Využita budou data pro vzdělanost doplněná o některé informace z dalších ukazatelů.

K ukázce problematiky si autoři vybrali Irsko. V něm se po druhé světové válce neudálo moc změn v školské politice. Spíše docházelo k růstu irské střední třídy. V roce 1967 došlo k rozhodnutí o zpřístupnění druhého stupně vzdělání a zvýšení počtu studujících lidí. Zavedení tohoto systému bylo nejdůležitější změnou v politice školství za posledních několik desítek let. Vytvořením tohoto stupně studia narůstal tlak na další pokrok v této oblasti. Výsledkem mělo být zpřístupnění terciárního stupně vzdělání. Díky tomu v sedmdesátých letech minulého století bylo vytvořeno v Irsku několik nových

univerzit. Díky těmto změnám se transformovala i vzdělanost lidí. Z dosažených závěrů je patrné, že postupem času dochází ke zvyšování kvalifikace lidí a ti nekončí své studium po základní škole. Například lidé narození v šedesátých letech dvacátého století téměř z dvaceti procent sudují vysokou školu. Výsledky byly zjištěny stejné jak u mužů, tak u žen.

Fahey a Fitz Gerald (1997) uvádí, že vzdělanost byla důležitá i pro pracovní trh. Irsko mělo problémy s nezaměstnaností, které měli vyřešit noví studenti. Ti měli být flexibilnější na trhu práce. Důležitým faktorem se mělo stát to, že se sníží počet lidí se základním vzděláním.

V Irsku se demografické změny opírají o vývoj vzdělanosti. Jednu z proměn společnosti vidí autoři ve sňatečnosti. Ženy s vysokoškolským vzděláním se méně vdávají a roste tak počet žen žijících bez partnera do čtyřiceti let věku. Navíc docházelo ke snižování úmrtnosti a bylo potřeba vytvořit nové modely pro budoucnost. V minulosti také mnoho lidí vstupovalo do manželství v pozdějších letech, ale také manželství uzavíralo malé množství lidí, což byl důsledek poklesu porodnosti po hladomorech. Následný vývoj ukazuje, že více lidí se žení a vdává po dokončení vzdělání, to je asi ve třiceti letech. Ovšem nejvíce lidí uzavírá sňatek ještě o několik let později. V čase tak dochází k tomu, že počet manželství se snižuje. Zde si můžeme povšimnout toho, že ženy, které opustí školu dříve, mají také dříve děti. Kdežto ženy, které studují, mají děti později a je jich méně. Snaží se po škole najít uplatnění na trhu práce.

Co se týká porodnosti, ta se snížila v roce 1995 na rekordních 48 000 dětí. Byla to spíše výjimka. V Irsku byl výrazný babyboom, který se tam plně projevil v minulém století na rozdíl od západní, střední a severní Evropy. V současné době je v Irsku dostačující porodnost a společně s Francií zaujímá nejlepší postavení v Evropě. Úmrtnost se dlouhodobě drží na evropském průměru. Průměrný věk se zvyšuje a navíc klesá počet dětí a roste počet starších lidí. Nejvíce lidí se nachází ve věku mezi 30 až 40 lety (Fahey a Fitz Gerald, 1997).

3.3 Urbanizace a příjmová úroveň obyvatel

Dalším autorem zkoumajícím druhý demografický přechod byl Cuberes (2009). Ten se ve své studii zaměřil mimo jiné na vliv urbanizace. Autor použil velký časový rozsah u přechodu, proto zde došlo k zohlednění dat na dobu od poloviny dvacátého století. V práci je využito více statistických metod. Jedná se o historickou metodu doplněnou

ostatními statistickými metodami či analýzami. Cubares (2009) se zmiňuje o rostoucím zájmu ekonomů o danou problematiku, která v minulosti byla bližší demografům. Podle něj je společným ukazatelem nastaveného vývoje technologický pokrok. Ten vyvolává zvýšenou poptávku po lidském kapitálu, který se v čase změní na kvalitní lidský kapitál a tím se snižuje jeho kvantita.

Autor studie uvádí, že více urbanizované státy, případně oblasti jsou náchylnější k dřívějšímu přijetí demografického přechodu než méně urbanizované. Ukázáno je to na hrubém domácím produktu dané země v paritě kupní síly. Data pro svou studii autor přejal z ročenky Organizace spojených národů (dále OSN), a dalších dvou statistik navazujících na data OSN. Jedna je o zpracování ekonoma Maddisona z roku 2003 a databázi Penn World Tables.

Cubares (2009) za pomoci těchto dvou databází zkoumal výsledky vlivu demografického přechodu. Prvním zkoumaným ukazatelem byl hrubý domácí produkt na obyvatele a jeho vliv na začátek demografického přechodu. Z výsledků je patrné, že úroveň příjmů souvisí se začátkem demografického přechodu. Je tedy zřejmé, že u bohatších zemí začal dříve. Úroveň příjmů byla důležitější pro vývoj před rokem 1980. Po tomto roce dosáhly přechodu i méně bohaté země. Autor přiznává, že pro tento výpočet použil odhadovaná data na základě vývoje u dnešních rozvojových zemí. Přesnější údaje o tehdejších HDP by našel v Penn World Tables.

Tyto údaje použil při následném výpočtu. Znovu se jednalo o vliv HDP na obyvatele při načasování demografického přechodu. Výsledky shledává autor odlišné od prvního výpočtu. Faktorem je dle něj různorodost v použitých datech.

Dalším významným faktorem ve studii je tvrzení, že při demografickém přechodu moc nezáleží na celkovém počtu obyvatel. Důležitější roli autor shledává ve velikosti městské populace. Zde by se podle něj měl přechod projevit více, protože v urbanizovaných oblastech je zřetelnější technologický pokrok a objevují se tam i s ním spojené požadavky na populaci. Proto autor oddělil městské obyvatelstvo od celkového počtu obyvatel. Při korelaci se začátkem demografického přechodu je patrné, že u celkové populace nebyla závislost mezi počtem obyvatel a demografickým přechodem zjišťována. Závislost se projeví u urbanizované části obyvatel. Tím autor potvrzuje svou hypotézu.

3.4 Rodinná politika

Proměny rodinných hodnot v souvislosti s druhým demografickým přechodem studují například Cervallati a Sunde (2011), kteří zkoumají změnu ve velikosti příjmu rodiny. Dále Sinn (2005), který mimo jiné poukazuje na změny v důchodovém systému. Svůj názor uveřejnili i Rodríguez-Pose a Tselios (2008), dále Van Bavel a Rozanska-Putek (2010).

Cervallati a Sunde (2011) popisují ve své studii spojení velikosti příjmu a průměrné délky života. Délka života může znamenat na jedné straně růst příjmů způsobeným růstem produkce, na druhé straně se rostoucí počet lidí při stejném výstupu negativně projeví ve velikosti příjmu na obyvatele. Při studování daného problému autoři použili deskriptivní analýzu vývoje doplněnou o výpočty a korelační tabulky zemí dříve se transformujících a později se transformujících. V grafech se tedy objevují i mimoevropské země. Pro výpočty použili data OSN a databázi Maddisona. Ve studii se odkazují na již doložené poznatky jiných autorů.

Autoři se zmiňují o porodnosti a úmrtnosti a jejich závislosti na délce života. Právě úmrtnost a porodnost byly znaky demografických přechodů. Uvádí, že růst délky života způsobí snížení populačního růstu. Demografické změny tedy úzce souvisí se změnami ekonomickými. Země, které prošly demografickým přechodem, mají průměrnou délku života vyšší než země, které prošly přechodem později. Tento fakt je dokázán i na autory publikovaných výsledcích.

Cervallati a Sunde (2011) ukazují, že růst příjmové úrovně obyvatel v závislosti na délce života je odlišný podle načasování přechodu. Země, které již prošly demografickým přechodem na začátku druhé poloviny minulého století, mají kladný vztah mezi paritou a délkou života. Státy procházející přechodem až kolem roku 1980 jsou v závislosti těchto dvou proměnných na tom hůře.

Autoři uvádějí, že lze vyzorovat budoucí změny v demografickém prostředí daného státu. Stačí k tomu pozorovat růst délky života. Výsledky jejich práce naznačují, že existuje vztah, ve kterém při růstu délky života dochází k růstu hospodářskému.

Dalším autorem, který se zabývá průměrnou délkou života je Sinn (2005), který pracuje s materiály ohledně budoucnosti důchodového systému v Evropě. Hovoří o změně rodinné funkce, kdy se děti stávají pouze odběrateli příjmů rodičů. Proto se v mnoha zemích snižuje počet dětí v rodině. Příkladem jsou Španělsko a Itálie. Kdysi velké rodiny

se dnes mění na malé a rodinné vazby oslabují. Evropa má méně dětí než ostatní vyspělé země světa. Evropská populace stárne a důchodové systémy se musí přizpůsobit. Uvedená prognóza ukazuje, že se průměrný věk obyvatel EU–15 bude pohybovat v roce 2050 na úrovni čtyřiceti sedmi let. Východní Evropa je na tom v porovnání o něco lépe. Dosahuje nižších výsledků o dva a půl roku, protože je tam vyšší úmrtnost a kratší délka života.

Evropa se začne vylidňovat. Podle autora by se v roce 2030 měla dostat pod dnešní úroveň. Hlavním přírůstkem lidí by se měla stát migrace ze zemí mimo EU. V roce 2050 by mělo ubýt oproti roku 2000 téměř dvacet jedna milionů lidí.

Sinn (2005) použil ve své studii ještě mnoho demografických projekcí, například údaje o imigraci, stromy života, porodnost na tisíc obyvatel atd. Vzhledem k rozsáhlosti autorovi práce se zaměřím na ekonomické příčiny demografické krize.

Příjmy plynoucími ze vzdělání se zabývají Rodriguez–Pose a Tselios (2008). Zaměřují se na velikost příjmů podle dosaženého vzdělání a na vliv růstu lidského kapitálu na dané obyvatelstvo. Zejména sledují, jak se velikost vzdělání projeví na skladbu pracovní síly a zda politické kroky EU ovlivňují dopady různorodosti vzdělání. Ve své práci se opírají o dostupné statistické materiály a pomocí regresní analýzy zkoumají vztah vzdělání a následných příjmů. Uvádí, že už Adam Smith zaujal svůj postoj vůči této problematice svou teorií neviditelné ruky trhu. Autoři se odvolávají i na poznatky výše zmíněného Garyho Beckera.

Rodriguez–Pose a Tselios (2008) vidí rozdíl v různorodosti příjmů v dosaženém vzdělání každého jedince. Příjem se dá ovlivnit skrze prohloubení vzdělání. S odvoláním na další autory zabývající se danou problematikou zdůrazňují, že dostupnost vzdělání pro veškeré obyvatele je cestou ke snižování mzdových rozdílů a k zvýšení pracovní mobility populace. Dostupnost vzdělávání pro chudší obyvatelstvo by dle nich znamenalo lepší sociální a pracovní podmínky a tedy snižování nerovnosti příjmů.

Ke zjištění výsledků jejich výzkumu použili data EU a časové řady Eurostatu. Uvádí, že použili data celkem o sto dvou regionech třinácti zemí EU spadajících do období let 1995 až 2000.

Z výsledků je patrné, že existuje silná nerovnost v příjmech s ohledem na dosažené vzdělání. Nerovnost se začíná projevovat se středoškolským vzděláním a souvisí i s demografickými změnami, například se stárnutím populace. Vzdělání je tedy velmi

důležitý faktor ovlivňující obyvatelstvo. Přístupnější vzdělání nemusí ale znamenat snížení příjmových rozdílů. Pouze umožňuje lidem si zvýšit své osobní dovednosti. Důležitým aspektem je fungování trhu práce.

Sinn (2005) shledává zásadní příčinou demografické krize v náhradě investiční funkce dětí veřejným důchodovým systémem. Rodiče si v minulosti pořizovali více dětí, protože to pro ně byla v podstatě nutnost, aby se o ně ve stáří měl kdo postarat. Spotřební nároky ovšem zůstávají. Počet dětí tím klesá. To je dáno i současnými trendy v porodnosti, případně rolemi žen. Tyto trendy dle něj vznikly díky novým ekonomickým možnostem. Autor uvádí vývoj ekonomických změn na příkladech Německa a Francie. Ekonomika je tedy důležitým faktorem. V Německu se jednalo o programy, které se soustředily na práci matek, péči o děti, finanční pomoc mladým rodinám apod. V roce 2002 připadalo na rodinu 1,35 dítěte. V případě Francie vidí autor vysokou míru porodnosti, která nastala ihned po ukončení druhé světové války. Roku 2002 měla rodina průměrně 1,88 dítěte. Francie zavedla nejen celodenní školní péči, ale rozhodla se snížit daňové zatížení rodinám s dětmi. Podle Francouzů snižuje dítě schopnost rodiny platit daně. Pro ně byla vytvořena speciální daň z příjmu.

Příspěvky státu na dítě a daňové úspory jsou ve výsledku lepší ve Francii. Tam dle autora roste s třetím dítětem i čistý příjem. Pokud má rodina ve Francii tři děti, jejich daňová úleva je vyšší. Francie disponuje mnoha zařízeními, která mají pomoci s péčí o dítě. Proto mohou Francouzi mít více dětí a nemusejí se obávat o jejich péči.

Problematika nákladů obětovaných příležitosti se objevuje podle názoru autora převážně u žen. Tím dochází ke snižování porodnosti. Ženy se s růstem mezd spíše orientují na práci než na zakládání rodiny. Tomu napovídají i snižující se rozdíly ve mzdách mužů a žen v posledních letech. Autor se pozastavuje nad paradoxem znovu ve Francii a Německu. Ve Francii je vyšší porodnost a to i v případě, že mzdové podmínky žen se nachází na vyšší úrovni, než je tomu v Německu. Tento fakt je vysvětlen lepší možností zabezpečit budoucnost svých dětí u matek ve Francii. Na údajích o možnosti péče o děti pracujících rodičů je patrné, že o děti starší než tři roky je nejlépe postaráno právě ve Francii. Následují státy jako Nizozemsko, Belgie, Itálie, Dánsko, Slovensko a Česká republika.

Sinn (2005) se zabýval také problematikou důchodového systému v Evropě. Z jeho výsledků je možné zjistit, že **Evropa** nejen **stárne**, ale **prodlužuje se i věk ekonomické**

aktivity obyvatel. Ti musejí pracovat déle, aby vyrovnali výpadky v příjmech od mladších generací. Poukazuje, že tomu tak bylo i v minulosti, kdy bezdětní museli pracovat déle. V některých zemích je tato politika využívána jejími tvůrci k zajištění si mandátu pro další období skrze dobré výsledky na trhu práce. Odchod do důchodu se bude v následujících letech vinou demografických trendů prodlužovat. Podle odhadů by se odchod do důchodu měl pohybovat mezi šedesáti pěti až sedmdesáti šesti lety.

Vztahem mezi vzděláním žen a porodností se zabývali také Van Bavel a Rozanska–Putek (2010). Konkrétněji studují počet dětí u žen podle rozdílů ve vzdělání. Stejně jako ostatní autoři zabývající se touto problematikou vidí změnu v porodnosti jako důsledek společenských vlivů během demografických přechodů. Uvádí, že změny se týkají celého evropského kontinentu, ale projevují se v jeho částech v odlišných dobách. Lze říci, že se jedná o druhou polovinu dvacátého století. V této době dochází k odsunu porodnosti do pozdějšího věku.

Zaměření jejich práce ovšem spočívá ve studii porodnosti druhého dítěte v rodině. Uvádějí, že ve společnosti stále existuje dostatek pobídek, ať už ekonomických či sociálních k tomu, aby rodiny měly alespoň jednoho potomka. Toto zjištění může být nebezpečné pro budoucnost z důvodu možného poklesu plodnosti. Autoři se obávají, aby mladá generace nepřevzala po svých rodičích trendy v porodnosti a nesnížila tak množství narozených dětí ještě více. Dokazují to na statistikách zemí EU-12, kde mladé ženy preferují pouze jedno dítě.

Van Bavel a Rozanska–Putek (2010) zkoumají vzorek dvaceti třech zemí Evropy a hledají důvody pro současný vývoj porodnosti. Za jeden z důležitých faktorů považují úroveň vzdělání. I zde nachází stejný důvod jako jiní autoři zabývající se danou problematikou. Tím důvodem jsou rostoucí investice do lidského kapitálu. Ženy se více věnují svému vzdělání a při vidině vyšších mezd jsou ochotny obětovat mateřství. To odkládají do pozdějších fází života. Zde se objevuje paradox zjištěný autory, který uvádí, že více vzdělané ženy jsou ochotnější mít i druhé dítě. Je to dáno lepšími prostředky na uživení dětí. Toto zjištění je ovšem v rozporu s tvrzeními některých dalších autorů.

Van Bavel a Rozanska–Putek (2010) argumentují, že jejich tvrzení se opírá o zjištění některých autorů před nimi. Druhé dítě se u žen s vyšším vzděláním objevuje při kombinaci několika faktorů. Ženy sice porodí své první dítě v pozdějším věku, ale v krátkém čase jsou ochotny opět otěhotnět. Dalším faktorem je akumulace peněz

z příjmů, které dovolí ženám zaopatřit více potomků. Díky již několika odpracovaným létům a zajištění kariéry mají lepší a snadnější návrat do zaměstnání. Na druhé straně existují faktory, které nezávisí na vzdělanosti žen. Pokud žena má druhé dítě, očekává pomoc partnera s domácností i s péčí o děti. Svou úlohu musí sehrát i stát. Motivovat ženy k více dětem by měl skrze zajištění výchovných institucí. Tyto věci mohou urychlit návrat žen zpět do zaměstnání. Právě nad fungováním zařízení pro péči o děti se autoři pozastavují v další části svého výzkumu. Kvalitu a dostupnost péče o děti považují budoucí rodiče za velmi důležitou. Rozdíly můžeme vidět po celé Evropě. Ve Velké Británii existuje dostatek těchto institucí, ale vysoké finanční náklady způsobují neschopnost některých rodin této služby využívat. Oproti tomu v Německu nebo Itálii se provoz zařízení nekryje s pracovními potřebami rodičů. Celkově lze říci, že příjmy plynoucí ze vzdělání a znalost lokální dostupnosti péče o děti vysoce ovlivňují rozhodnutí rodičů o počtu dětí.

Z výsledků zkoumání vyplývá, že časový rozdíl mezi prvním a druhým dítětem je nejčastěji šest let. Vícečetné rodiny se většinou objevují v Německu, Irsku a v severských zemích. Co se týče věku a vzdělání, se vzděláním je u starších prvorodiček vyšší zájem o druhé dítě než u žen s nižším vzděláním, nejspíše z důvodu již dřívějšího zajištění se. (Van Bavel a Rozenska–Putek, 2010).

3.5 Shrnutí empirických studií

Po prostudování výše uvedených studií autorů zabývajících se problematikou dopadu druhého demografického přechodu na populaci Evropy se jednoznačně ukazuje, že **Evropa stárne**. V pracích zkoumajících vztah vzdělanosti a populačního růstu je nejčastěji uváděna příčina tohoto trendu jako nedostatečná porodnost navazující na prodlužování délky života. Z výsledků empirických studií je zřejmé, že nejlépe jsou na tom s porodností například ve Francii a Irsku. Nejhůře zase státy jižní Evropy. Ukazatele jsou ovlivněny nejen podle příjmové stránky obyvatel, ale také motivací státu a zvyšující se vzdělaností jednotlivců. Rostoucí vzdělanost se projevuje ve vztahu k populačnímu růstu hlavně u žen. Ty podle autorů odkládají první těhotenství na pozdější období života a věnují se zvyšování svého osobního kapitálu a následně kariérní oblasti.

Nejvíce autorů se zaměřuje na vliv vzdělání, ale například Cuberes (2009) nebo Lindh (2003) spojují své zkoumání s urbanizací, respektive se stárnutím populace. Na Malthuse odkazují Weil a Galor (2000). Na Cuberese navazují s prací zaměřenou

na velikost příjmů ve vztahu k věku Cervallati a Sunde (2011). Důchodovým systémem v Evropě se zabývá Sinn (2005). Skrze migrační trendy pohlíží na problematiku vzdělání Zimmermann (2005). Řada autorů se ve svých studiích odkazuje na množství podobných prací. Uvádí, že informace související s demografickým přechodem se objevují už za doby Adama Smithe, ale hlavně u Garyho Beckera.

Autoři prací se shodují, že současný stav ve vývoji porodnosti souvisí s demografickými změnami v Evropě. Řada z nich použila pro své zkoumání deskriptivní analýzu vývoje a regresní analýzy. Mnozí z autorů pohlíží na demografické změny na evropském kontinentu pomocí studie vzorku zemí. Mezi ně patří například Van Bavel a Rozanska-Putek (2010), Wilkoszewski a Muth (2009), Sinn (2005) nebo Sobotka (2008)

K nejčastěji se objevujícím zdrojům dat se řadí databáze a statistiky OSN, případně EU, kde se využívala databáze Eurostatu. Výjimku tvoří Cuberes (2009), který použil databázi Penn World Tables, naposledy aktualizovanou v říjnu roku 2010. Zimmermann (2005) a Fahey a Fitz Gerald (1997) odkazují ve svých studiích na situaci na trhu práce. U Faheye a Fitz Geralda (1997) bylo kvůli rozsáhlosti jejich práce pohlíženo hlavně na vzdělanost. Z výsledků studie Zimmermanna (2005) vyplývá, že migrace může z části zacetit díru na trhu práce, ale také upozorňuje na důležitost zvyšování lidského kapitálu v jednotlivých zemích Evropy.

Celkem bylo použito jedenáct studií zabývajících se problémem druhého demografického přechodu. Časový úsek dat použitých ve zkoumaných pracích spadá do druhé poloviny minulého století. U některých autorů zapadá hlouběji do minulosti, někteří zase používají data stará několik desítek let. Nejpřehlednější studií se jeví práce Sinna (2005).

Výsledkem zjištění je fakt, že vzdělanost je důležitým faktorem lidského vývoje a do blízké budoucnosti se bude Evropa muset nad tímto vývojem zamyslet. Zamyšlení bude nutné také ohledně porodnosti. Oba faktory sehrají důležitou roli v budoucnosti populace a bude snaha skloubit je oba dohromady. Dle výsledků některých studií je patrné, že do budoucna se schyluje ke změnám důchodového systému nejen v zemích EU, ale i v ostatních státech Evropy. Závěrem lze dodat, že vzdělanost se negativně projevila na porodnosti a dalších ukazatelích.

Tabulka 3.1 Shrnutí empirických studií

Autor	Rok vydání	Předmět zkoumání	Použité metody
Matteo Cervelatti a Uwe Sunde	2011	Velikost příjmů, délka života, demografický	Deskriptivní analýza, korelační analýza
David Cuberes	2009	Urbanizace, úmrtnost, demografický přechod	Deskriptivní analýza, regresní analýza, komparace
Tony Fahey a John Fitz Gerald	1997	Vzdělanost, demografický přechod v Irsku, trh práce	Deskriptivní analýza, grafické vyjádření ukazatelů, komparace
Thomas Lindh	2003	Demografický přechod, stárnutí populace	Deskriptivní analýza, grafické vyjádření ukazatelů
Andres Rodriguez-Pose a Vassilis Tselios	2008	Vzdělanost, velikost příjmů, lidský kapitál demografický přechod	Deskriptivní analýza, regresní analýza
Hans-Werner Sinn	2005	Vzdělanost, lidský kapitál, důchodový systém, demografický přechod	Deskriptivní analýza, grafické a početní vyjádření ukazatelů, komparace
Tomáš Sobotka	2008	Vzdělanost, demografický přechod	Deskriptivní analýza, korelační analýza, grafické vyjádření, ukazatelů, komparace
Jan Van Bavel a Joanna Rózanska-Putek	2010	Porodnost, demografický přechod	Deskriptivní analýza, regresní analýza, komparace, grafické vyjádření ukazatelů

Pokračování na další straně.

Harald Wilkoszewski a Elena Muth	2009	Vzdělanost, sociální politika, demografický přechod	Deskriptivní analýza, komparace, korelační a regresní analýza
David N. Weil a Oded Galor	2000	Demografický přechod, velikost příjmů, populace	Deskriptivní analýza
Hans Zimmermann	2005	Vzdělanost, migrace, lidský kapitál, trh práce	Deskriptivní analýza, komparace

Zdroj: vlastní zpracování empirických studií

4 Ekonomický a populační vývoj Evropy v druhé polovině 20. století

V následující kapitole bude potvrzena nebo naopak vyvrácena **hypotéza** o tom, že vzdělanost a růst životní úrovně se negativně projeví na populačním vývoji Evropy. Změna by měla být viditelná na ukazatelích počtu obyvatelstva a dalších. Ukazatele plodnosti a úmrtnosti by se měly v čase snižovat. Pro dokázání tohoto vývoje budou použita data v časovém horizontu od roku 1950, respektive 1960 po rok 2012. U některých ukazatelů se období může měnit vzhledem ke způsobu zjišťování potřebných údajů. Data se týkají pouze evropských států. K lepšímu porozumění problému budou faktory navzájem korelovány a bude tak zjišťována jejich vzájemná závislost. Výsledky budou poté vzájemně komparovány. Pro potřeby této práce byly vybrány ukazatele životní úrovně, vzdělanosti, plodnosti, porodnosti, úmrtnosti, ekonomické úrovně, populačního růstu a migrace.

U všech ukazatelů bude komentována proměna dat v čase a u vybraných provedena korelační analýza, na jejíchž výsledcích se ukáže vliv druhého demografického přechodu v Evropě. Tím se práce dostane k samotnému cíli. **Cílem** je zjistit, jaká je souvislost druhého demografického přechodu s vybranými socioekonomickými ukazateli.

4.1 Vývoj Evropy

Evropa se během posledních přibližně dvou set let změnila. Prošla si mnoha etapami vývoje, světovými válkami nebo spolupracovala na dekolonizačním procesu. Svou proměnu samozřejmě zažila i její populace. Ovšem ve sledovaném období již evropský kontinent nezaznamenal žádnou nepřírozenou obměnu. Za posledních padesát let docházelo ke změnám ve vývoji spíše ovlivněním stávajících trendů než vnějšími zásahy. Na následující časové řadě si můžeme povšimnout růstu počtu obyvatel v Evropě, který by měl dle projekce do budoucna klesat. Rostoucí tendenci lze zaznamenat díky migraci. Samotná úhrnná plodnost ve většině států nedosahuje hranice prosté reprodukce 2,1 dítěte. Právě tato hodnota je brána jako dostačující pro zachování početního stavu populace.

Dostupnost a vymezení států v databázích je různé. Ve zkoumané době navíc ještě mnoho států neexistovalo tak, jak je známe v současnosti. Mezi tyto státní útvary se řadí tehdejší Sovětský svaz, Československo nebo Jugoslávie. Přičíst je nutné i tehdejší rozdělené Německo.

Druhý demografický přechod v Evropě proběhl ve dvou vlnách. Ta první se týkala zemí západní a severní Evropy. Zde proběhl dříve, a to již v 60. a 70. letech minulého století. Druhá vlna se začala objevovat převážně v zemích východní a jihovýchodní Evropy. Vzhledem k politickému režimu ve druhé polovině dvacátého století se do druhé vlny řadí i některé státy střední Evropy. Tyto státy byly součástí tehdejšího východního bloku. Zde se změny začaly objevovat později než v západní Evropě, a to až v 80. letech a později.

Pro zhodnocení dopadů bude práce rozdělena. Zvlášť bude popisována západní část Evropy a zvlášť část východní. Pro zajištění vypovídací schopnosti výsledků budou vždy u daného ukazatele dodržena statistická pravidla. Jedná se o stejný vzorek zemí v časové řadě a stejná porovnávaná období.

K západním zemím jsou pro účely této práce přiřazeny tyto státy: Belgie, Dánsko, Německo, Irsko, Řecko, Francie, Španělsko, Itálie, Lucembursko, Malta, Nizozemsko, Rakousko, Portugalsko, Finsko, Švédsko, Velká Británie, Island, Lichtenštejnsko, Norsko, Švýcarsko, Andorra, San Marino a Monako. Řecko bylo přiřazeno z důvodu svého brzkého přistoupení k EU od 1. 1. 1981. Počet západních států tedy činí 22.

Států spadajících do východní části je také 22. Řadí se sem Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Chorvatsko, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovinsko, Slovensko, Černá Hora, Makedonie, Srbsko, Turecko, Albánie, Bělorusko, Bosna a Hercegovina, Moldavsko, Rusko, Ukrajina a Kypr.

Jak vyplývá z údajů o porodnosti a prodlužování průměrného věku Evropanů, tak Evropa se brzy dočká předělu ve vývoji populace. S klesajícím počtem novorozenců a migrací mimo území Evropy by mělo dojít ke změně současného trendu vývoje.

Tabulka 4.1 Vývoj populace Evropy (v mil.)

Roky	1900	1950	1999	2050
Počet obyvatel	408	547	729	628

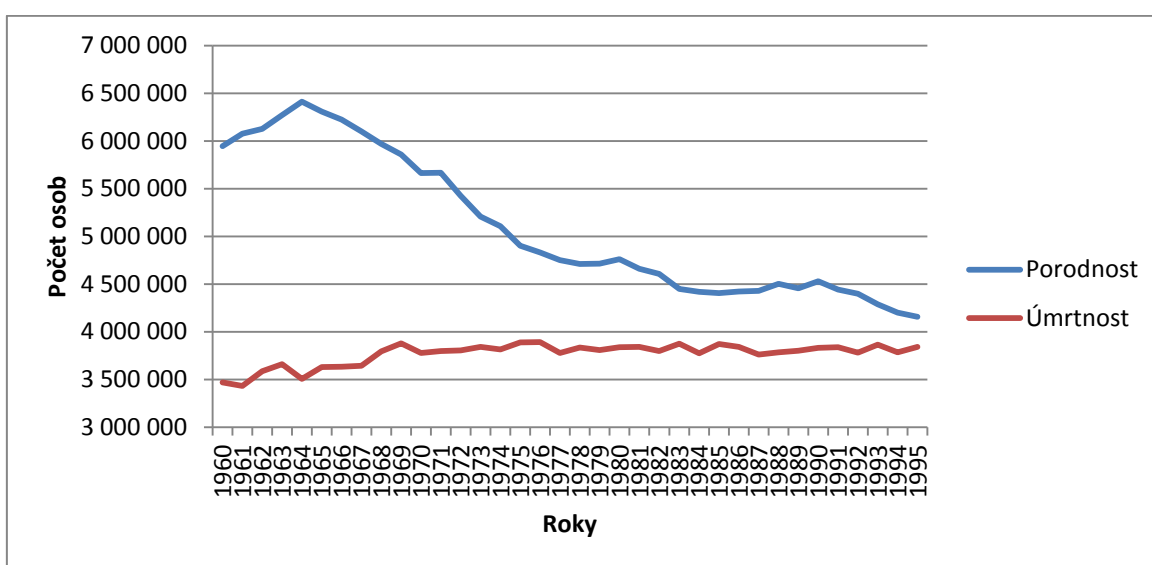
Zdroj: United Nations, [2014], vlastní zpracování

Jak vyplývá z tabulky 4.1, evropská populace by měla na začátku nového tisíciletí ještě mírně růst. Kulminovat by měla v první polovině 21. století. Odhady OSN pro Evropu uvádějí, že za pouhých padesát let se sníží počet lidí o více než sto milionů.

4.2 Populační vývoj západních zemí

Jak již bylo zmíněno výše, nejdříve se demografický přechod projevil u západních zemí Evropy, které neprošly komunistickými režimy a centrálně plánovanou ekonomikou. K nastínění tehdejšího vývoje budou vzájemně porovnány údaje o porodnosti a úmrtnosti v těchto státech. Zkoumané období je mezi roky 1960 a 1995. Hypotézou je, že by porodnost měla s rostoucí životní úrovní a vzdělaností v čase klesat. Kvůli zajištění vypovídajících výsledků budou z výčtu zemí vyřazeny Malta, Andorra, San Marino a Monako. Důvodem vyřazení je neexistence údajů ve zkoumaném období.

Graf 4.1 Přirozený přírůstek západních zemí

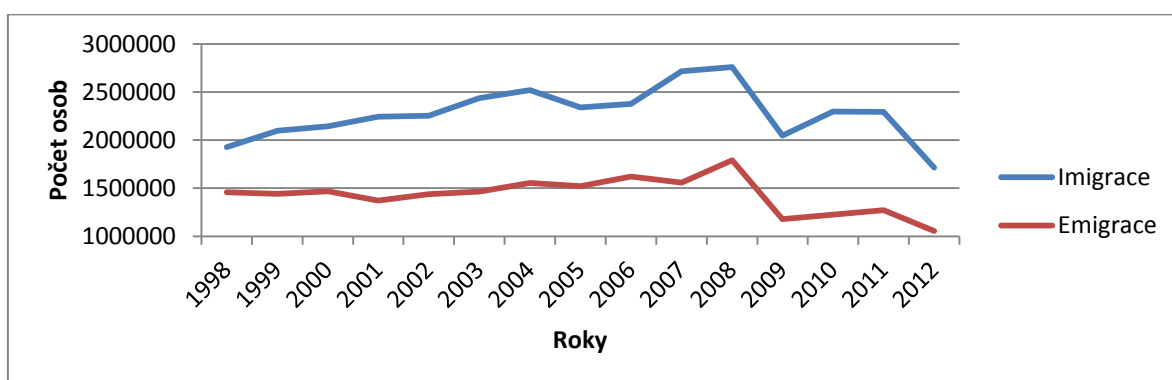

Zdroj: Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Z výsledků grafu 4.1 je patrné, že porodnost v západní Evropě začala klesat v polovině 60. let minulého století. Od té doby je tento trend stejný až do konce sledovaného období. Úmrtnost se během 60. let mírně zvyšovala, ale od konce 60. let nedosahuje výrazných výkyvů. Lze však říci, že populační přírůstek se snižuje.

Druhým ukazatelem spadajícím do populačního vývoje v západní Evropě je migrace. Vyřazeno z nedostatku údajů bylo San Marino, dále Andorra, Francie, Lichtenštejnsko, Španělsko, Malta a Řecko. Zkoumanou časovou řadou je období od roku 1998 do roku 2011. Hypotézou je, že počet imigrantů i emigrantů bude v čase růst.

Graf 4.2 Migrace v západních zemích

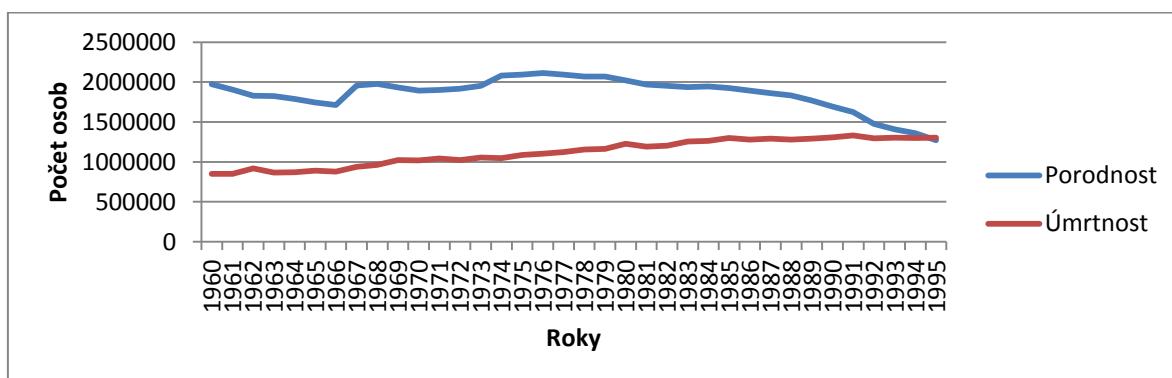
Zdroj: Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Z grafu 4.2 je patrné, že migrace v západních zemích je rostoucí. Zlom nastal po roce 2008, kdy se do Evropy dostala celosvětová finanční krize. Krize v jednotlivých zemích způsobila, že vyšší míra nezaměstnanosti nemotivovala cizince k příchodu do země. V některých zemích se také zpřísnila imigrační politika.

4.3 Populační vývoje ve východním bloku

Demografický přechod nastal ve východní a jihovýchodní části Evropy později než v západní. Stejně jako v případě západních států, i pro populační vývoj ve východním bloku budou provedeny analýzy přirozeného přírůstku a migrace. Sledovaným obdobím budou opět léta 1960-1995. U některých východních zemí je nedostatečná sledovanost dat před rokem 1995 z důvodu dřívějších politických režimů a uzavřenosti států vůči vyspělejšímu západnímu světu. Z tohoto důvodu budou vyřazeny tyto země: Srbsko, Turecko, Bělorusko, Moldavsko, Rusko, Ukrajina a Černá Hora.

Graf 4.3 Přirozený přírůstek východních zemí

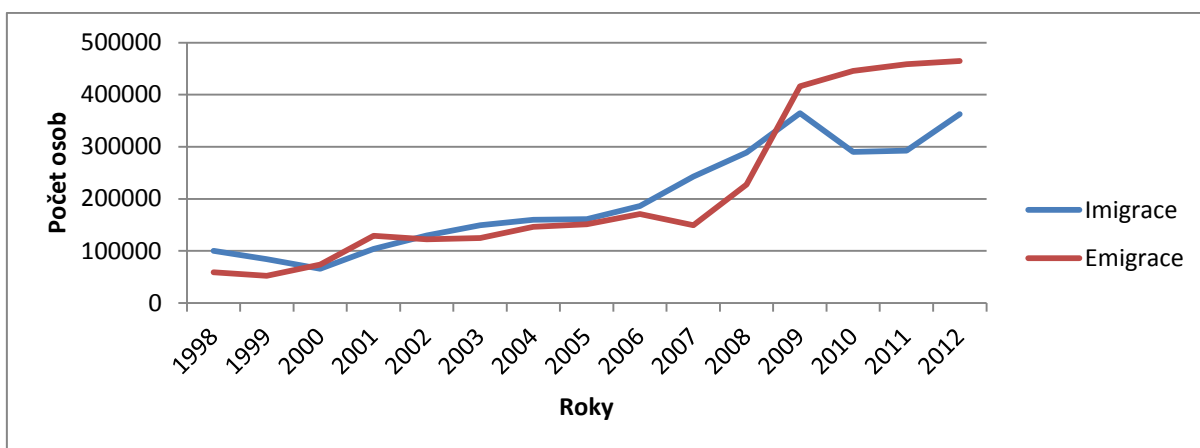

Zdroj: Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Ve sledovaném období ve východní části Evropy převyšovala porodnost nad úmrtností. Oba ukazatele mají v čase opačný vývoj. Porodnost se snižuje a úmrtnost roste. Oba ukazatele vykazují ve východní Evropě zajímavé výsledky v podobě vyšší úmrtnosti než porodnosti na konci sledovaného období.

Migrace bude stejně jako pro západní Evropu udávána v letech 1998 až 2012. Ze zkoumání byly kvůli nedostatku údajů vyřazeny tyto země: Rusko, Moldavsko, Bulharsko, Bělorusko, Turecko, Bosna a Hercegovina, Rumunsko a Makedonie.

Graf 4.4 Migrace ve východních zemích

Zdroj: Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Výsledek migrace zemí bývalého východního bloku napovídá, že emigrace má po celou dobu sledování vzestupný charakter. Zajímavostí je, že během krize z roku 2008 se počet emigrantů výrazně zvýšil. Imigrace má stejný rostoucí charakter jako emigrace, ale v závislosti na celosvětovou finanční krizi zaznamenala klesající trend. Ten se ovšem začíná opět měnit v rostoucí.

4.4 Struktura populace v Evropě

Obyvatelstvo Evropy prokazatelně stárne. Zvyšuje se průměrný věk jejich obyvatel a snižuje se počet narozených dětí. Výše zmíněné hranice 2,1 dítěte na rodinu v současné době nedosahuje žádná z evropských zemí. Nejbližší jsou této hodnotě v Turecku, kde činí 2,086 dítěte na matku. Na druhém místě se umístil Island (2,037), třetí příčku obsadilo Irsko (2,013). V závěsu za Irskem se nachází Francie (2,011). Na opačném konci můžeme najít Moldavsko (1,279) a San Marino (1,258). Průměr zemí EU-28 je 1,576 dítěte. Prezentované údaje jsou z roku 2012. Tabulku s daty o jednotlivých zemích naleznete v příloze č. 22.

Struktura obyvatelstva se odvíjí také od jeho věkových skupin. Databáze Eurostatu pracuje se šesti skupinami. V první se nachází lidé ve věku do 15 let. Do druhé skupiny se řadí obyvatelé mezi 15 až 24 roky. Následující skupina obsahuje lidi ve věkovém rozmezí 25 až 49 let. Ve čtvrté skupině se objevuje věková skupina lidí od 50 do 64 let. V předposlední skupině se nachází občané mezi 65 až 79 lety věku. Poslední šestou skupinu tvoří občané ve věku 80 let a starší. Co se týká první skupiny, největší podíl této skupiny na populaci mělo v roce 2013 Turecko (24,9 %). Naopak nejméně mladých lidí mají v Německu (13,1 %). V nejstarší kategorii 80+ má nejpočetnější zastoupení Itálie, a to 6,3 %. Nejnižší výsledek můžeme nalézt opět v Turecku, kde v této věkové kategorii je pouhé 1,5 % obyvatel. Podrobnější tabulku zemí i s časovým vývojem naleznete opět v přílohách č. 24 a 25. Průměrný věk má v evropských zemích zvyšující se charakter. Dnes dosahuje na nejvyšší průměrný věk z východních zemí Bulharsko s 42,7 lety. Na západě to je Německo s 45 lety. Z výsledků je patrné, že díky dřívějšímu demografickému přechodu na západě tyto země dosahují vyššího průměrného věku než státy z východní části Evropy. V roce 1960 byl průměrný věk východoevropských zemí 28,8 let, v roce 2012 to je 39,4 let. Průměrný věk západoevropských zemí činil v roce 1960 31,2 let, pro rok 2012 činí 40,5 let.

4.5 Životní úroveň v Evropě

Hlavním ukazatelem potřebným pro tuto práci je vzdělanost. Právě vzdělanost bude nejčastěji představovat jednu proměnnou při korelační analýze s ostatními socioekonomickými faktory. Pro nastínění situace ohledně životní úrovně obyvatelstva budou níže vyhodnoceny výsledky indexu lidského rozvoje, ve kterém je vzdělanost zabudována. Vzdělanost je v něm rozšířena o další dva aspekty. Data související se vzdělaností byla získána z databáze OSN, konkrétně z jejího programu United Nations Development Programme. Více o způsobu měření vzdělanosti jste se mohli dočíst ve druhé kapitole.

Vzhledem k zavedení indexu až začátkem devadesátých let minulého století jsou data zpětně dopočítávána. Nejstarší použitelné údaje jsou z roku 1980. V tabulce v příloze č. 5 budou uvedeny i jiné roky.

Pro rok 1980 se podle hodnoty HDI nejlépe z celého evropského kontinentu umístilo Švýcarsko (0,818). Druhé místo obsadilo s výsledkem 0,804 bodu Norsko. Třetí skončilo Nizozemsko (0,799). V roce 1980 se nejhůře umístilo Turecko s hodnotou

pouhých 0,474 bodu. Nevýhodou v tomto období bylo, že neexistovaly výsledky pro poměrně velké množství evropských zemí.

Na přelomu tisíciletí dosahovalo nejvyšších hodnot Norsko. Jeho výsledná hodnota se zastavila na 0,922 bodu. Druhé skončilo Švédsko. Konečná hodnota pro něj v roce 2000 ukazovala 0,903 bodu. Na opačném konci se objevuje opět Turecko (0,592). Evropský průměr v tomto roce činil 0,709 bodu. I zde chybí data u několika zemí.

Podle výsledků indexu lidského rozvoje lze zjistit, že nejlépe na tom v roce 2012 bylo opět Norsko. V číselném vyjádření získalo 0,955 bodu. Na druhém místě se umístilo Nizozemsko (0,921). Třetí místo z evropských států zaujímá Německo (0,920). Hranici 0,9 bodu překonalo nebo vyrovnalo ještě Irsko, Švédsko, Švýcarsko, Island a Dánsko. Data chybí pro Monako a San Marino.

Nejhorších výsledků v roce 2012 dosáhlo Moldavsko a Turecko. Jejich hodnoty činily 0,66, respektive 0,722 bodu. Průměrné hodnocení Evropy za rok 2012 dosahovalo hodnoty 0,84 bodu.

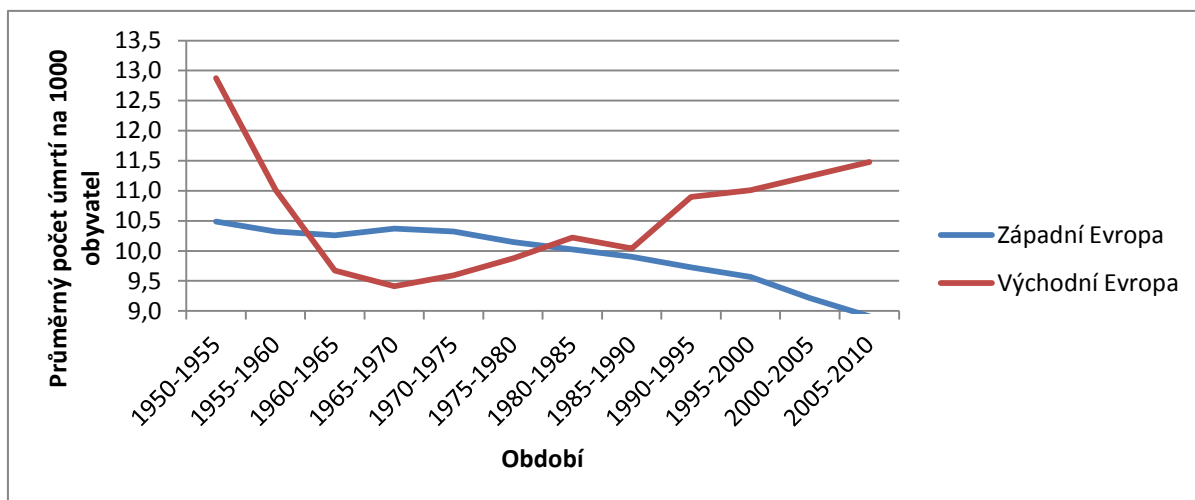
Z výsledků je patrné, že dlouhodobě se na prvních místech drží severské země doplněné o Švýcarsko nebo Irsko. Do popředí se začíná dostávat například Německo. Na konci žebříčku se zase dlouhodobě uvádí Turecko.

4.6 Proměny Evropy

Jak již bylo vysvětleno výše, Evropa si během druhé poloviny dvacátého století prošla demografickým přechodem. Ten s sebou přinesl změny zejména v populačním stavu obyvatel. Práce odkazuje na hypotézu, že demografický přechod souvisí s některými socioekonomickými ukazateli. Z tohoto důvodu bude prezentováno pět ukazatelů v čase, na kterých uvidíme rozdíly ve vývoji východní a západní části evropského kontinentu. Jedná se o **kojeneckou úmrtnost, míru migrace, míru úmrtnosti, úhrnnou plodnost a vzdělanost**. Vzdělanost bude popisována pomocí ukazatele průměrného počtu let studia u dospělých lidí. Časovou řadu tvoří léta od roku 1950 do roku 2010. U některých ukazatelů, například průměrného počtu let studia, se časová řada bude odvíjet od mladších ročníků. Údaje související s danými ukazateli zveřejňuje Eurostat, respektive Organizace spojených národů ve své databázi o populaci POPIN.

Prvním ukazatelem v přeměně Evropy je míra úmrtnosti. Stejně jako kojenecká úmrtnost bude vyjádřena v průměrných hodnotách na 1000 obyvatel. V časové řadě jsou uvedena pětiletá období od roku 1950 do roku 2010.

Graf 4.5 Míra úmrtnosti

Zdroj: United Nations, [2014], vlastní zpracování

Z grafu 4.5 je patrné, že klesající charakter křivky pro západní Evropu je doplněn o zajímavý vývoj ve východní Evropě. Východní část Evropy vykazovala na začátku sledovaného období vyšší míru úmrtnosti o 23,4 % než část západní. Poté se průměrná míra úmrtnosti ve východních zemích významně snižovala a mezi lety 1960 až 1980 se dostala na nižší úroveň než u západních zemí. Během této doby se dostala na své minimum a začala se znovu navyšovat. Okolo roku 1985 opět začala vykazovat vyšší průměrné hodnoty než země ze západu Evropy. V současné době vykazují obě části Evropy nižší hodnoty než na začátku období, ovšem rozdíl se oproti prvním letům sledování nesnížil. Lze vyčíst, že pokud bude nastavený trend pokračovat, rozdíly v průměrné míře úmrtnosti se budou nadále zvyšovat v neprospěch východních zemí.

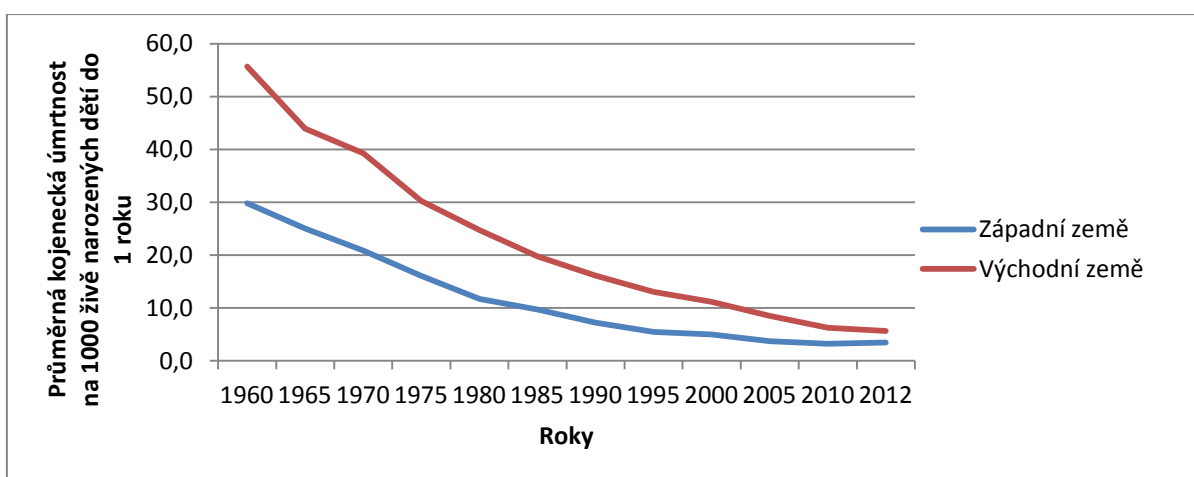
Nejvyšší míry úmrtnosti ze západních zemí dosahovali ve Francii a v Irsku. Míra úmrtnosti za dané období 1950–1955 v obou případech činila 12,8 zemřelých na 1000 obyvatel. Nejnižší hodnotu evidovali za stejné období v Nizozemsku a na Islandu (obě země 7,5 promile) Pro období 2005–2010 je nejvyšší hodnota uváděna pro Německo, (10,4). Nejlepšího výsledku bylo dosaženo na Islandu (6,4).

U států z východní Evropy se nejvíce zemřelých eviduje pro začátek sledovaného období v Turecku. Činilo to průměrně 24,5 obyvatel na 1000 obyvatel. Nejnižší průměrná hodnota za prvních pět let byla naměřena na Kypru, kde počet zemřelých na 1000 obyvatel

činil 8,4. Pro období 2005–2010 se nejvyšší průměrný počet zemřelých eviduje na Ukrajině (16,2 zemřelých na 1000 obyvatel). Nejnižší průměrnou míru úmrtnosti pro stejné období uvádí Turecko (5,8 lidí na 1000 obyvatel). U Turecka je vidět úspěšné snížení míry úmrtnosti. Na začátku sledovaného období vykazovalo nejvyšší průměrnou míru úmrtnosti, kdežto na konci období vykazovalo nejnižší.

Růst průměrné míry úmrtnosti v posledních desetiletích způsobuje její nárůst v Bělorusku, Bulharsku, Černé Hoře, Rusku, Litvě, Lotyšsku a na Ukrajině. Jedná se o růst v intervalu 3 až 5 úmrtí na 1000 obyvatel oproti 80. létům.

Graf 4.6 Kojenecká úmrtnost

Zdroj: Eurostat, [2014], vlastní zpracování

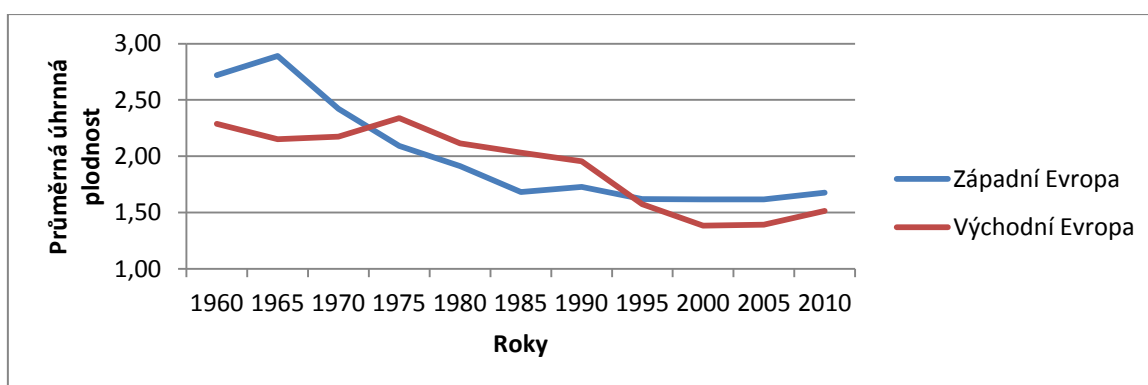
Graf 4.6 o kojenecké úmrtnosti vyznačuje průběh vývoje tohoto ukazatele pro obě části Evropy. Společným rysem je klesající charakter ukazatele v průběhu času. Z výsledku je patrné, že východní část se potýká s vyšší kojeneckou úmrtností než západní část. V roce 1960 ji převyšovala o téměř 100 %. Na konci sledovaného období se obě evropské části dostávají pod hranici 10 zemřelých kojenců na 1000 živě narozených. Výraznější tempo snížení je možné pozorovat ve východní Evropě.

Na začátku sledovaného období vykazovalo nejvyšší kojeneckou úmrtnost ze západních zemí Portugalsko. V roce 1960 to bylo 77,5 dětí na 1000 živě narozených. Nejnižší hodnotu naopak evidovali na Islandu, kde to bylo 13 dětí na 1000 živě narozených. V roce 2012 byla nejvyšší hodnota registrována rovněž v Lichtenštejnsku. Bylo to 8,4 promile. Oproti roku 2010 zaznamenalo nárůst o 5,4 promile. Nejnižší hodnotu lze nalézt na Islandu, 1,1 promile.

Z východních zemí vykazovala nejvyšší hodnotu v roce 1960 Makedonie. Výsledná hodnota udávala 114,6 zemřelých kojenců na 1000 živě narozených. Opačný stav byl evidován v České republice². Zemřelo zde 20 dětí na 1000 živě narozených mladších jednoho roku. V roce 1990 registrovala Makedonie znovu nejvyšší kojeneckou úmrtnost (31,6 dítěte na 1000 živě narozených). Nejnižší hodnota je uváděna u Slovinska (8,4).

Následujícím zkoumaným ukazatelem bude úhrnná plodnost. Pokud by se měla potvrdit hypotéza, tak by úhrnná plodnost měla během druhého demografického přechodu klesat. Sledovaným obdobím bude rozmezí let 1960-2010.

Graf 4.7 Úhrnná plodnost

Zdroj: Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Na výsledném grafu 4.7, který ukazuje vývoj úhrnné plodnosti v Evropě, je vidět, že západní Evropa v minulosti převyšovala východní Evropu. Lze vypožorovat, že časový rozdíl ve změnách mezi západní a východní částí představuje pět až deset let. Mezi roky 1970–1975 dochází k vyrovnání úhrnné plodnosti mezi oběma částmi Evropy. Západní Evropa vykazuje klesající charakter ukazatele, ovšem východní Evropa vykazuje stále rostoucí charakter. Důvodem může být časové zpoždění v průběhu demografického přechodu. Od této doby je úhrnná plodnost vyšší ve východní části. Na konci sledovaného období byly obě křivky klesající. Obě části nedosahují hranice 2,1 dítěte na matku.

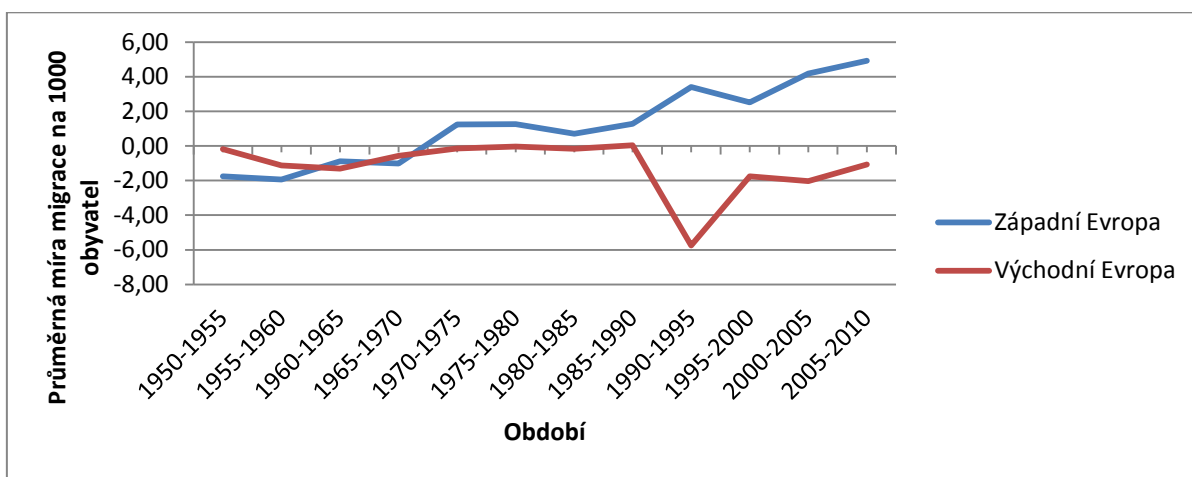
Pro rok 1965 je nejvyšší úhrnná plodnost evidována v Irsku. Průměrný počet dětí na matku činil 4,04. Nejnižší hodnota byla spočítána pro stejný rok v Řecku. Průměrná úhrnná plodnost zde činila 2,25 dítěte. V roce 1985 se úhrnná plodnost pro západní Evropu snížila pod hodnotu 1,7 dítěte. Nejvyšší hodnotu ovšem registrovalo znovu Irsko (2,48 dítěte). Nejníže se pohybovala v Lucembursku (1,38 dítěte).

² V roce 2012 jen 2 promile.

Ve východní Evropě byl demografický přechod opožděn. V roce 1965 byla průměrná hodnota nižší než u západních států, ale pokračoval zde ještě rostoucí trend. Pro uvedený rok byla nejvyšší úhrnná plodnost naměřena na Slovensku, kde činila 2,78 dítěte. Nejnižší hodnotu evidovali v Maďarsku. Úhrnná plodnost zde byla udávána na 1,82 dítěte. Pro rok 1985 se průměrně nejvíce dětí rodilo v Rumunsku. Je udávána hodnota 2,43 dítěte na jednu matku. Nejnižší hodnota byla evidována v Maďarsku, kde úhrnná plodnost činila 1,99 dítěte.

Významným populačním ukazatelem je míra migrace. Průměrné hodnoty míry migrace jsou uváděny v období 1950 – 2010 v pětiletých cyklech.

Graf 4.8 Míra migrace

Zdroj: United Nations, [2014], vlastní zpracování

Na vývoji migrace je zřetelné, že v Evropě docházelo po druhé světové válce k odlivu lidí. Tento trend trval do 70. let minulého století. Hlavně v západoevropských zemích docházelo k přibývání lidí díky migraci. Východoevropské země evidovaly do 90. let téměř nulovou míru migrace. Zásahu na tom nejspíše má bývalý politický režim ve východní části Evropy. Změna lze vypozaovat po pádu Sovětského svazu, kdy východní Evropu zasáhla vlna emigrace v důsledku otevření hranic a odlivu obyvatel do vyspělých zemí. Postupem času se snižovala, ovšem do kladných hodnot se do roku 2010 nedostala. Lze tedy říci, že přírůstek obyvatel východních zemí kvůli migraci je záporný. Opačný vývoj lze vysledovat v západní Evropě. Dochází tam k růstu počtu obyvatel díky migraci. Před rokem 2000 je evidován mírný pokles imigrantů.

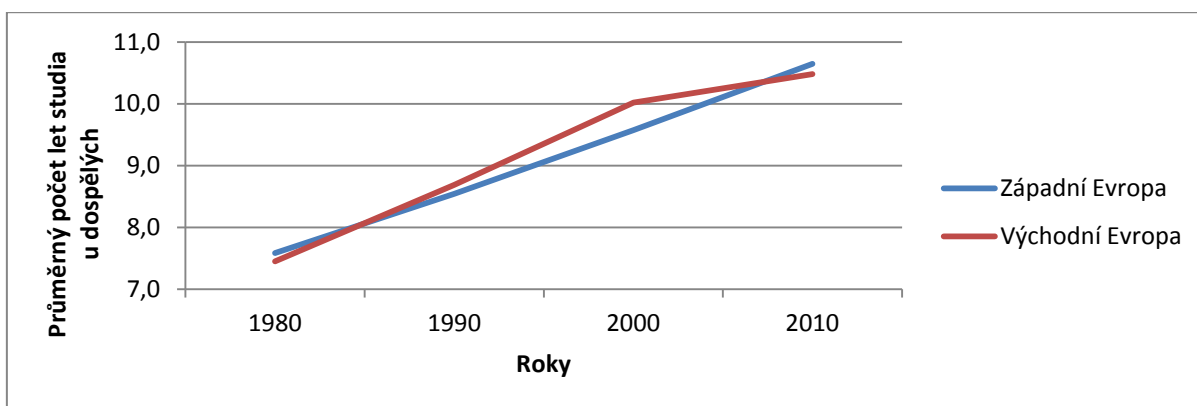
Pro první pětileté období je nejvyšší míra migrace západních zemí registrována u Švýcarska. Dosahovala zde průměrné hodnoty 5,47 lidí na 1000 obyvatel. Nejnižší míry migrace dosáhla Malta, kde pro dané období průměrně ubylo 18,64 lidí na 1000 obyvatel.

Pro nejmladší období je ze západních zemí na tom nejlépe, co se výsledků týká, Lucembursko. Průměrně zde přibýlo 17,51 občanů na 1000 obyvatel. Nejnižší číslo vykazuje Německo s průměrným migračním růstem populace o 0,01 osob na 1000 obyvatel.

Ze zemí východní Evropy vykazuje pro počáteční období nejvyšší hodnotu Moldavsko. Průměrný přírůstek díky migraci činil 7,25 obyvatel na 1000 obyvatel. Naopak nejnižší míra migrace je evidována v Bělorusku. Kvůli migraci tam průměrně za pět let ubylo 8,61 občanů na 1000 obyvatel. Pro období let 2005–2010 se nejvyššího populačního přírůstku díky migraci dočkal Kypr, průměrně o 8,27 obyvatel. Opačně nejvíce občanů vinou migrace ubylo v Litvě. Průměrně tak poklesl počet lidí o 10,08 na 1000 obyvatel.

Posledním popisovaným ukazatelem proměny Evropy je vzdělanost. Je reprezentována ukazatelem průměrného počtu let studia. Období sledování je od roku 1980 do roku 2010.

Graf 4.9 Průměrný počet let studia

Zdroj: United Nations Development Programme, [2014], vlastní zpracování

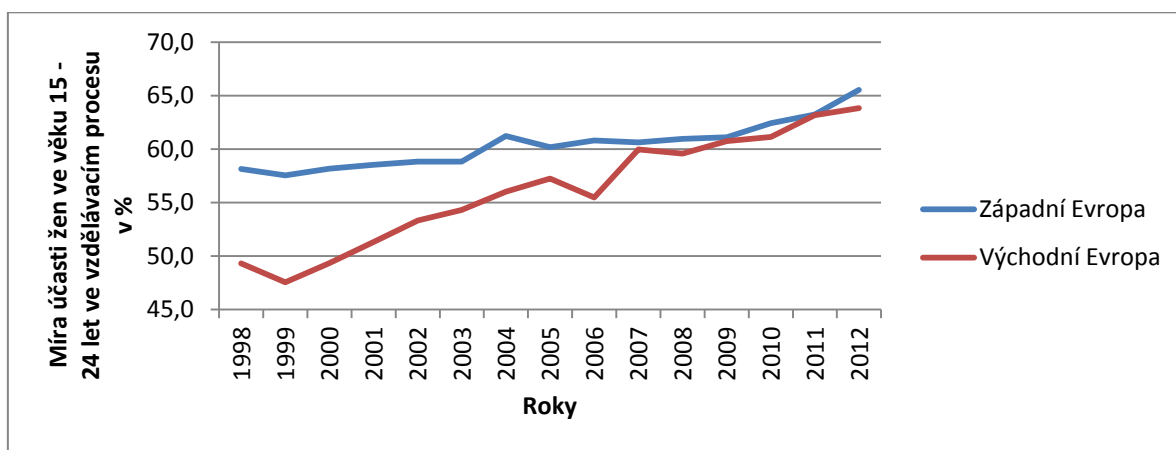
Z vývoje vzdělanosti je patrné, že průměrný počet let studia se v čase zvyšuje u obou částí Evropy. V průběhu let rostl průměrný počet let studia dospělých rychleji u zemí východní Evropy. V roce 2000 se začal zpomalovat a v roce 2010 se dostal pod průměrnou hodnotu západoevropské části. Jak lze vyčíst z grafu 4.9, v průběhu třiceti let se průměrný počet let studia zvýšil o tři roky u obou částí.

Ve východní části Evropy se v roce 1980 nejvyšší průměrný počet let studia evidoval v České republice. Průměrně se zde do školy chodilo 10,3 let. Nejméně školní docházky měli lidé v Turecku. Uváděno je pouze průměrně 2,9 roku. V roce 2010 se po zvýšení průměrné doby studia nejdéle studovalo v České republice. Průměrně to bylo

12,3 let. Naopak nejméně let studia v průměru vykazovalo znovu Turecko, a to pouhých 6,5 let.

V západních zemích se průměrný počet let studia také zvyšoval. V roce 1980 se v průměru nejdéle studovalo ve Švýcarsku, a to rovných 10 let. Nejnižší průměrný počet let studia byl v Portugalsku. Studovalo se zde v průměru 4,8 let. V roce 2010 se zemí s nejvyšším počtem let studia stalo Norsko. Hodnota ukazatele činila 12,6 let. Nejnižší hodnota byla spočítána opět v Portugalsku, 7,7 let. Zajímavým ukazatelem ve vzdělanosti je míra účasti žen ve věku 15 až 24 let ve vzdělávacím procesu. Sledované období je mezi roky 1998 a 2012.

Graf 4.10 Míra účasti žen ve věku 15–24 let ve vzdělávacím procesu

Zdroj: Eurostat, [cit. 2014], vlastní zpracování

Výsledný graf 4.10 ukazuje, že více žen se účastní středního a vysokého vzdělávání v západní Evropě. V průběhu let se však rozdíl mezi východem a západem snižuje. Obě křivky mají po většinu svého vývoje rostoucí charakter. Na začátku období lze vysledovat menší než poloviční účast žen z východní Evropy ve vzdělání. V socialistických zemích ženy měly menší možnosti uplatnění se kvůli předchozí uzavřenosti zemí a také byly méně emancipované než v západní Evropě.

Na počátku sledovaného období se nejvíce žen ze západní části Evropy účastnilo procesu vzdělávání ve Finsku. Jednalo se o 67,5 % žen ve věku mezi 15 a 24 lety. Nejméně procent těchto žen se vyskytovalo v Itálii a v Rakousku. V obou zemích jen 49,2 % žen. V roce 2012 byla nejvyšší míra účasti žen ve vzdělání v Dánsku, a to 73,6 %. Nejnižší míru účasti žen ve vzdělání eviduje v roce 2012 Velká Británie. Studia se účastnilo 53,8 % žen ve věku 15 až 24 let.

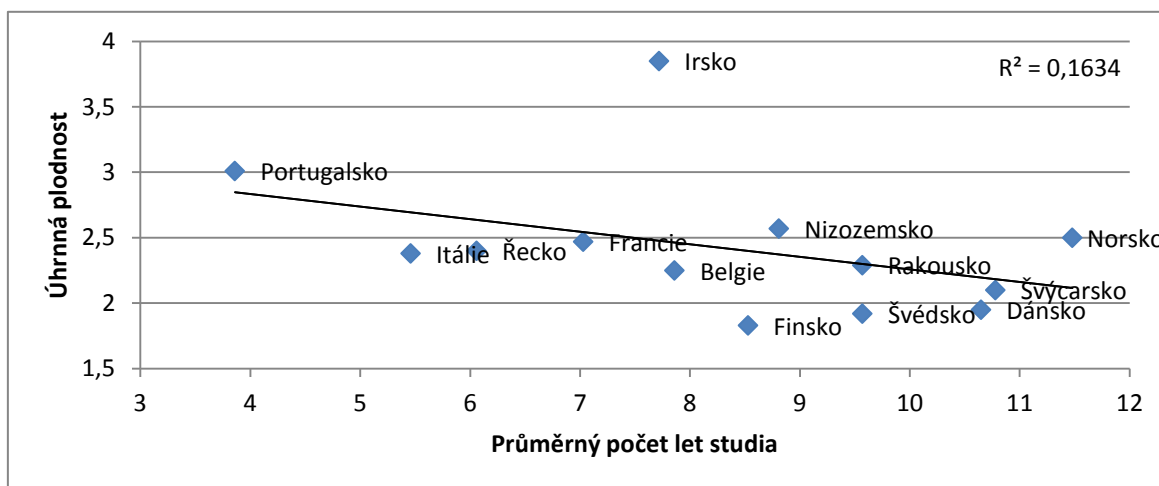
Východní Evropa vykazovala v roce 1998 nižší míru účasti žen ve vzdělání než západní. Nejvyšší procento žen studovalo v Polsku, konkrétně to bylo 59,5 %. Nejméně žen se účastnilo studia v Makedonii. Bylo to 33,3 % žen ve věku 15 až 24 let. V roce 2012 se nejvíce žen účastnilo procesu vzdělávání v Litvě, a to 78,6 %. Naopak nejméně jich bylo na Kypru. Studovalo tam pouhých 44 % žen ve věku 15 až 24 let.

4.7 Vztah mezi ekonomickými faktory a úhrnnou plodností

Následující část práce se bude věnovat studiu vztahu vývoje vzdělanosti a HDP na obyvatele vůči úhrnné plodnosti. Vzdělanost bude vyjádřena průměrným počtem let studia a HDP na obyvatele bude uváděno v paritě kupní síly. Evropa bude rozdělena opět na východní a západní část. Zkoumání proběhne pomocí průřezové korelační analýzy, aby byla zjištěna závislost mezi ukazateli. Pro každý ukazatel bude vybrán stejný počet zemí, aby byla zajištěna vypovídací schopnost výsledků. Rok 1970 představuje reprezentanta demografického vývoje v západních zemích, rok 1990 ve východních zemích a rok 2010 je společným reprezentantem pro vývoj v současné době.

Prvními korelovanými ukazateli budou vzdělanost a úhrnná plodnost. Kvůli dřívějšímu nástupu demografického přechodu v západní Evropě bude ukazatel analyzován za rok 1970.

Graf 4.11 Vzdělanost vs. úhrnná plodnost na západě v roce 1970

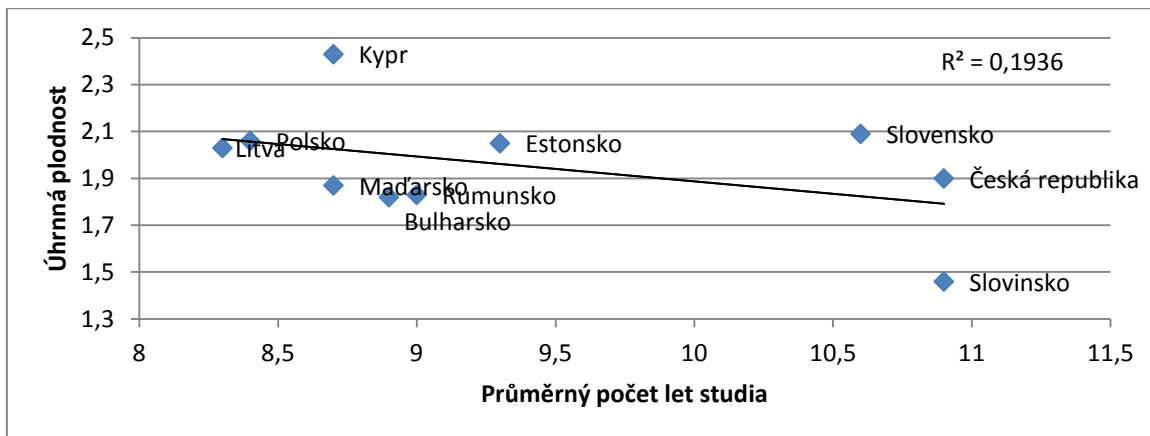
Zdroj: De la Fuente a Domenech (2012) a Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Na příkladě třinácti západoevropských zemí je vidět, jaký byl v roce 1970 vztah mezi průměrným počtem let studia a úhrnnou plodností. Výsledná závislost je klesající a hodnota Pearsonova korelačního koeficientu činí -0,4042, což značí střední intenzitu vztahu. Lze tedy říci, že prodlužování studia v začátku demografického přechodu

negativně ovlivnilo úhrnnou plodnost. Nejedná se však o fakt, že pouze růst průměrného počtu let studia zavinil klesající úhrnnou plodnost.

Oba ukazatele budou nyní porovnány pro východní Evropu na vybraných zemích v roce 1990.

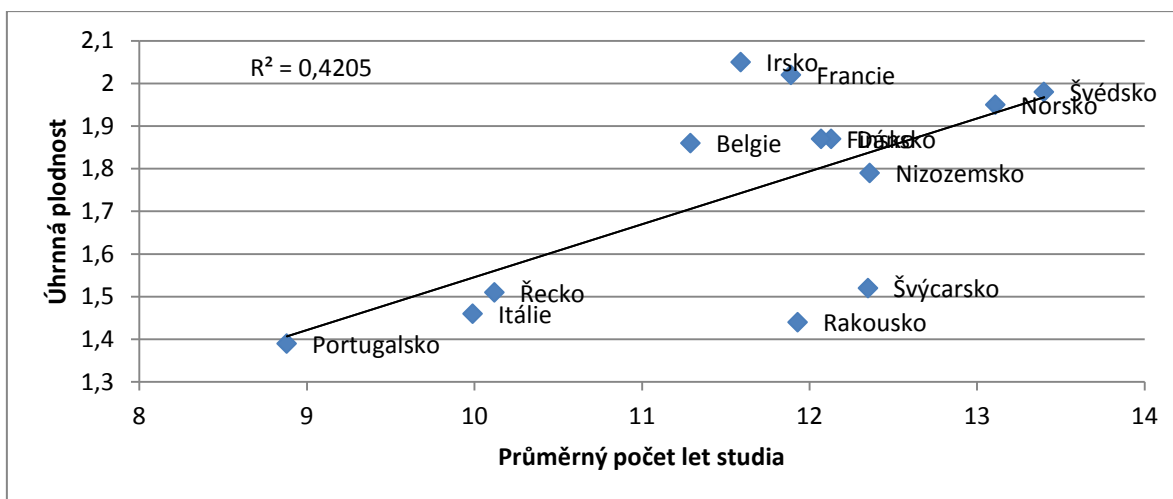
Graf 4.12 Vzdelanost vs. úhrnná plodnost na východě v roce 1990

Zdroj: United Nations Development Programme a Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Výsledný korelační koeficient -0,44 bodu ukazuje, že mezi ukazateli existuje střední nepřímá závislost. Stav vývoje v roce 1990 byl klesající. Na deseti vybraných zemí je viditelné, že s rostoucím průměrným počtem let studia klesá úhrnná plodnost.

Graf 4.13 Vzdelanost vs. úhrnná plodnost na západě v roce 2010

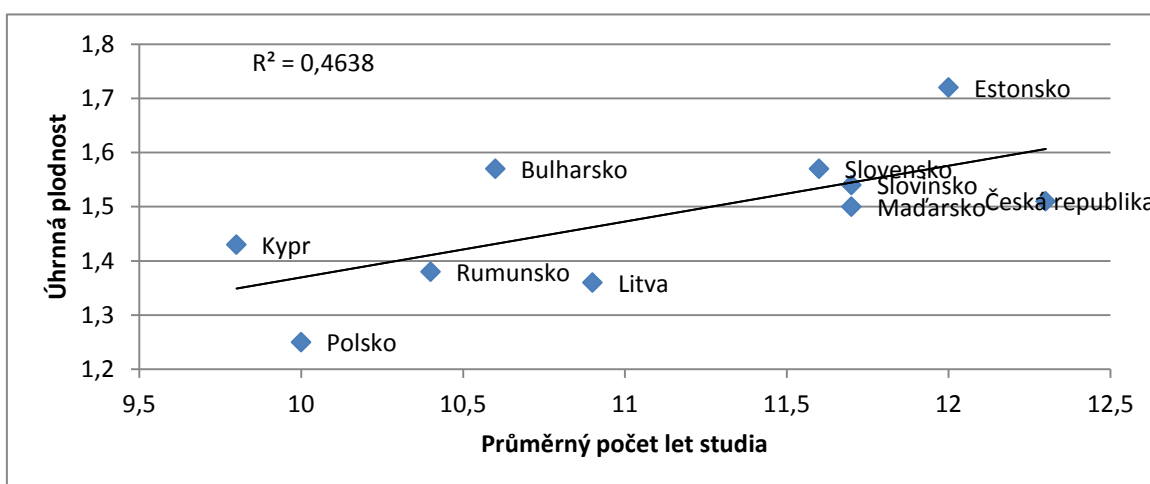

Zdroj: De la Fuente a Domenech (2012) a Eurostat, [2014], vlastní zpracování

Výsledný koeficient korelace ukazatelů pro vybrané západní státy činí 0,6485 bodu, což znamená silnější intenzitu vztahu než v případě roku 1970. Opačným jevem je přímá

závislost, která ukazuje, že s růstem vzdělanosti se zvyšuje úhrnná plodnost. Vysvětlení se může skrývat v rostoucím věku prvorodiček. Ty tak mohou po úspěšném zařazení se do pracovního vztahu rodit později, ale třeba mít v brzké době po sobě více dětí. Dalším důvodem může být změna v rodinné politice v daných zemích. Průměrný věk prvorodiček v čase je uvedený v přílohách č 19 a 20.

Graf 4.14 Vzdělanost vs. úhrnná plodnost na východě v roce 2010

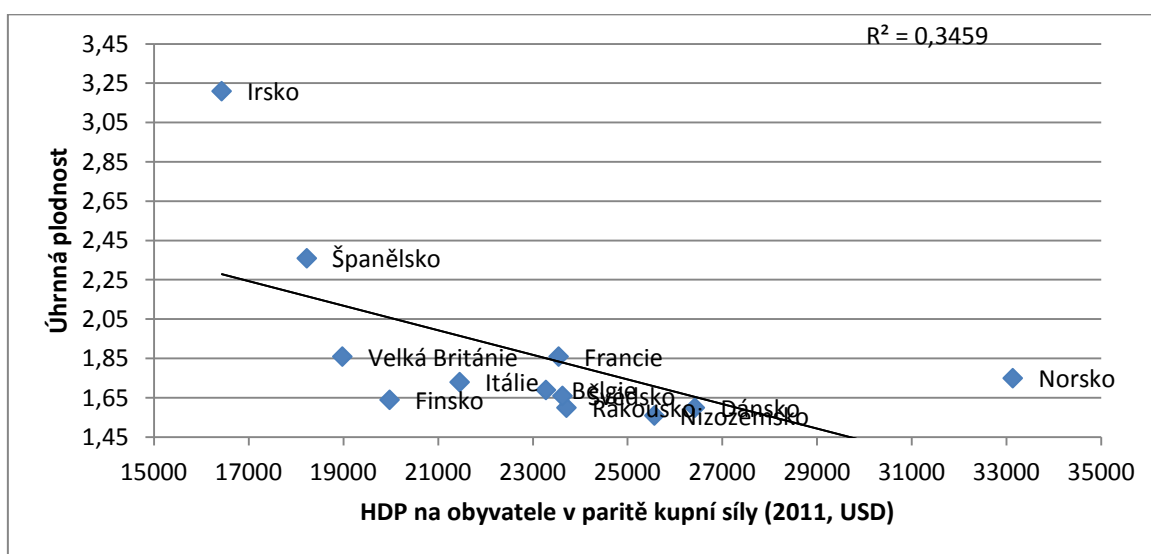
Zdroj: United Nations Development Programme a Eurostat, [cit. 2014], vlastní zpracování

Výsledný koeficient korelace je 0,681 bodu, což značí silnější přímou závislost mezi ukazateli. Charakter závislosti v roce 2010 je rostoucí. Důvodem tohoto vývoje může být stejně jako v případě západoevropských zemí růst průměrného věku prvorodiček.

Dalším z možných vysvětlení platných pro západní i východní Evropu může být růst počtu institucí, které se starají o dítě během pracovní doby rodičů, a jejich zpřístupnění širšímu okruhu lidí. Jedním z důvodů je změna v rodinné politice daných zemí, například zlepšení situace rodičů díky podpoře ze strany jednotlivých států. Ty je mohou motivovat různými prostředky. Mohou to být příspěvky na dítě, jednorázové odměny za narození dítě, dostatečné množství mateřských škol a jeslí a jiné.

Druhým ekonomickým ukazatelem je HDP na obyvatele vyjádřený v PPP. Pro zkoumání vztahu v západní Evropě bude použit vzorek dvanácti zemí pro roky 1979 a 2010. Pro východní Evropu bude vzorek obsahovat devět zemí. Zkoumány budou roky 1990 a 2010.

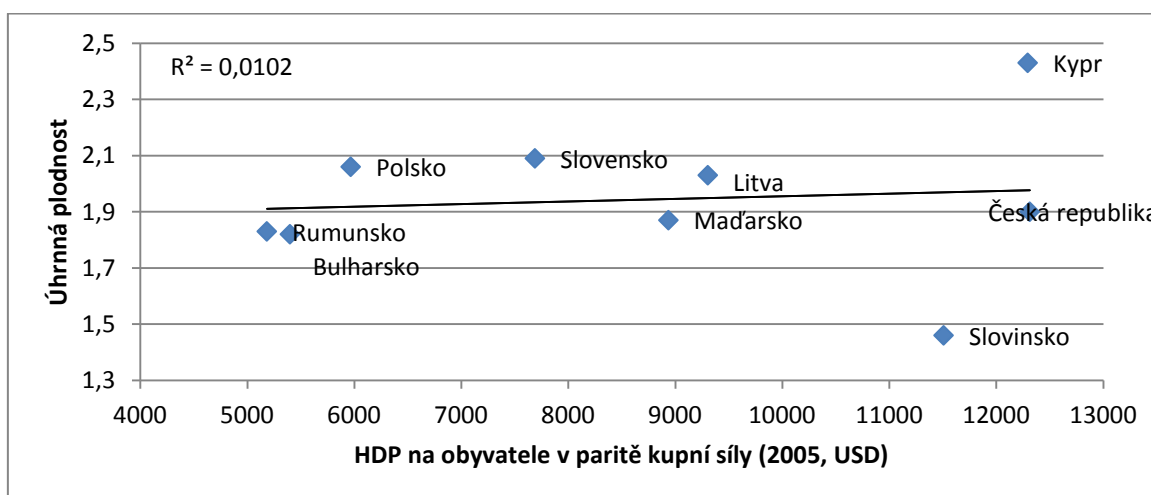
Graf 4.15 HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na západě v roce 1979

Zdroj: Bureau of Labour Statistics a Eurostat, [cit. 2014], vlastní zpracování

Z výsledků je patrné, že s rostoucím HDP na obyvatele způsobuje v roce 1979 pokles úhrnné plodnosti. Hodnota korelačního koeficientu je -0,5881 bodu, což značí středně silnou nepřímou závislost vztahu mezi ukazateli. Regresní přímka je v tomto roce klesající, což potvrzuje hypotézu o negativním vlivu ekonomického ukazatele na ukazatel demografický. Problémem u východních zemí je malý vzorek zemí, pro které jsou dostupná data ke komparaci. Stejný vzorek zemí je využit i pro porovnání v roce 2010.

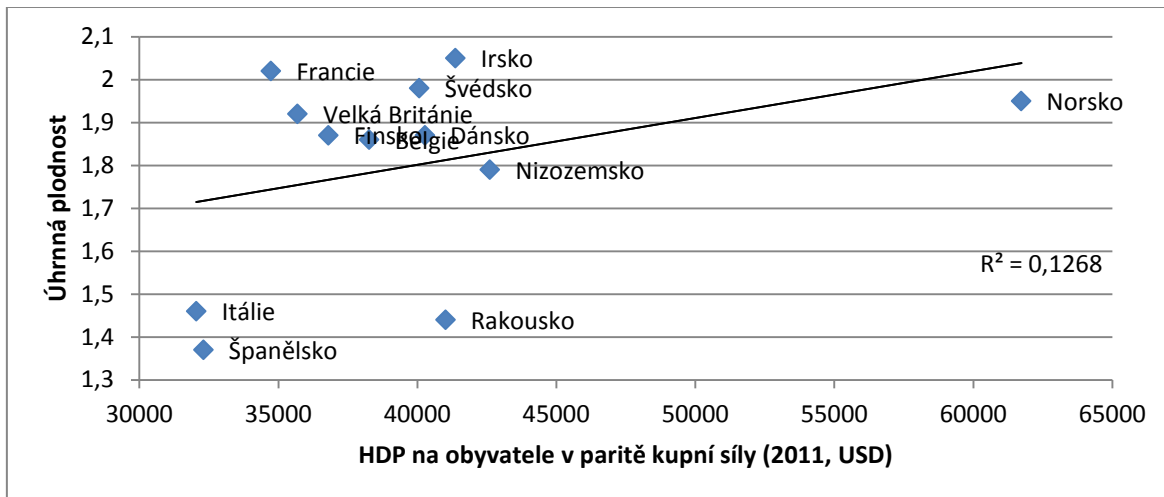
Graf 4.16 HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na východě v roce 1990

Zdroj: World Bank a Eurostat, [cit. 2014], vlastní zpracování

Hodnota korelačního koeficientu je 0,1010 bodu, což značí zanedbatelnou závislost mezi ukazateli. HDP na obyvatele ve východní Evropě dosahuje v porovnání s hodnotami v západní Evropě z roku 1979 velmi nízkých částek.

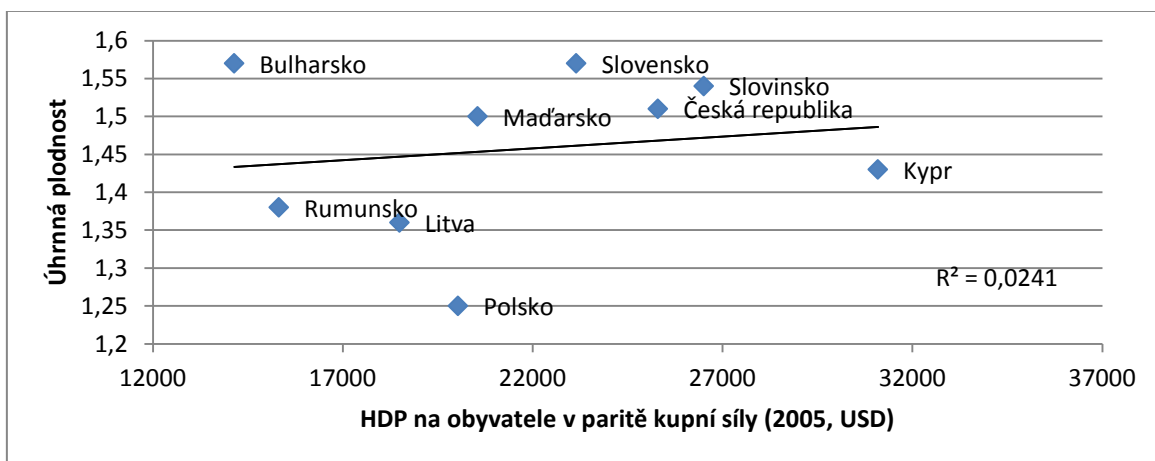
Graf 4.17 HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na západě v roce 2010

Zdroj: Bureau of Labour Statistics a Eurostat, [cit. 2014], vlastní zpracování

Výsledný koeficient korelace 0,3561 bodu v roce 2010 naznačuje, že mezi ukazateli existuje slabá přímá závislost. Výsledek ukazuje, že s rostoucím HDP na obyvatele by se měla zvyšovat úhrnná plodnost. Vzhledem k nízké závislosti mezi ukazateli je příčina tohoto jevu v jiných aspektech populační politiky.

Graf 4.18 HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na východě v roce 2010

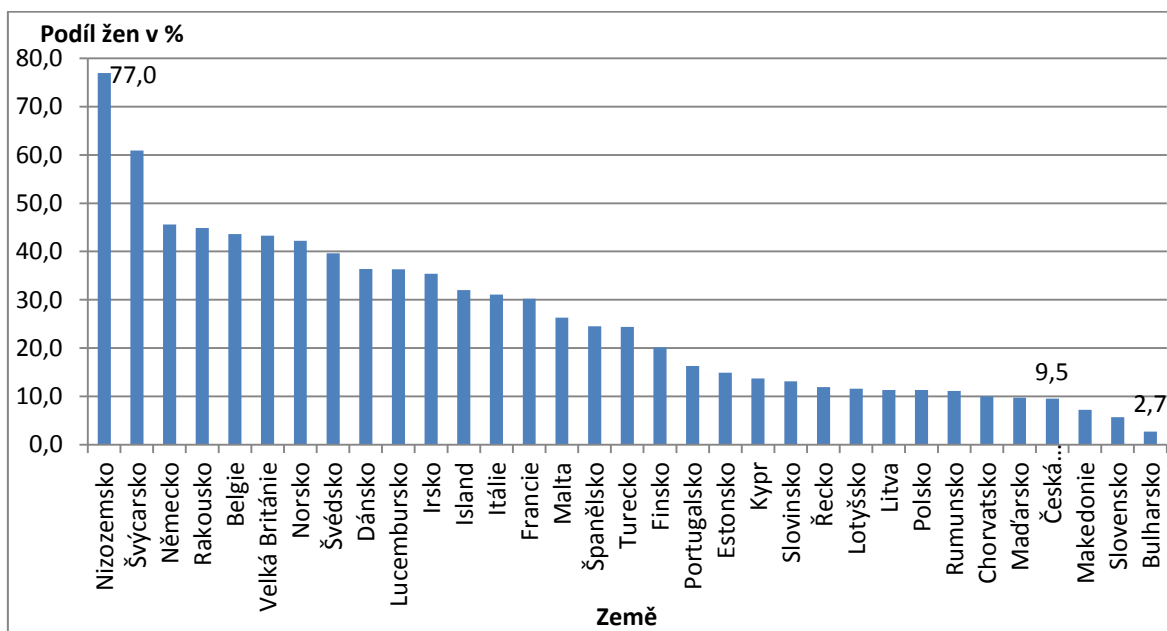

Zdroj: World Bank a Eurostat, [cit. 2014], vlastní zpracování

V roce 2010 byla výsledný korelační koeficient pro vybrané státy východní Evropy 0,1552 bodu, což značí velmi malou přímou závislost. Regresní přímka v tomto roce je rostoucí a znamená, že by měla růst úhrnná plodnost se zvyšujícím se HDP na obyvatele.

Posledním zkoumaným ukazatelem bude podíl žen pracujících na částečný úvazek. Pro vzájemnou komparaci dat byly použity údaje z roku 2012. V grafu 4.19 budou vyznačeny minimální a maximální hodnoty a také hodnota pro Českou republiku

Graf 4.19 Podíl žen pracujících na částečný úvazek v % v roce 2012

Zdroj: ČSÚ, [cit. 2014], vlastní zpracování

Tento ukazatel byl vybrán v návaznosti na domněnku, že dostupnost částečného úvazku u žen může způsobovat nárůst počtu dětí. Jedná se hlavně o období po rozpadu centrálního plánování a transformaci bývalých zemí, které byly pod vlivem SSSR. Z výsledků je patrné, že vyšších hodnot u částečného úvazku žen dosahují západoevropské země. Státy z východní Evropy v tomto ukazateli výrazně zaostávají za vyspělými zeměmi.

4.8 Shrnutí výsledků

Z výsledků lze uvést, že průměrný věk Evropanů se zvyšuje, klesá porodnost, úmrtnost se dlouhodobě drží na stejné úrovni a míra migrace je vyšší u vyspělejších západních zemí. Tomu odpovídá i vyšší životní úroveň západních zemí, která byla zjištěna pomocí HDI. V souvislosti s hypotézou o negativním vlivu druhého demografického přechodu na populaci, lze říci, že negativní vliv se objevil v letech nástupu demografického přechodu. V současnosti jeho negativní vliv nebyl prokázán. Ovlivnění

současného vývoje mají na svědomí nejspíše rodinné politiky v jednotlivých zemích, případně zvýšená porodnost ve vyšším věku žen. Vliv na porodnost má i pracovní trh, konkrétně možnost práce žen na částečný úvazek. Najdeme zde i roli emancipace, která se projevila vinou uzavřenosti východní Evropy až v pozdějších letech minulého století. Podle projekce čeká evropský kontinent v následujících letech ubývání obyvatel.

5 Závěr

Vytyčeným cílem této bakalářské práce bylo zjistit souvislosti mezi druhým demografickým přechodem a vybranými socioekonomickými ukazateli. Hypotéza, která určovala směr práce, byla, že v průběhu demografického přechodu dojde k negativnímu vývoji plodnosti a úmrtnosti. K zanalyzování dopadů na populaci byly využity metody komparace a korelační analýzy.

Třetí kapitola zachycuje v rešerši studie jedenácti autorů, kteří se zabývali podobnou tematikou. Jejich zjištění ohledně populačního vývoje potvrzují, že Evropa stárne. Mnozí z nich považují za hlavní faktor klesající porodnost po nástupu druhého demografického přechodu. Ta dle nich mohla být způsobena dostupnějším vzděláním u žen, zvyšující se seberealizací populace a rostoucími pracovními nároky nebo dostupností antikoncepce. Příčina lze nalézt i v migraci nebo v důchodových systémech jednotlivých zemí.

Ve čtvrté části je nejdříve popisován vývoj socioekonomických ukazatelů v čase. Výsledek uvádí, že ve druhé polovině minulého století došlo k výraznému snížení porodnosti v Evropě. Úmrtnost v čase nevykazovala významné změny. Opakem je migrace, která hlavně u východoevropských zemí vykazuje rostoucí charakter.

Struktura evropské populace naznačuje, že přirozená obnova obyvatelstva není v současné době možná. Žádná ze zemí nedosahuje hranice úhrnné plodnosti 2,1. Nejblíže je Turecko s průměrnou hodnotou 2,086 dítěte na matku. Nejhůře je na tom San Marino s průměrem 1,258 dítěte na matku za rok 2012. Úhrnná plodnost začala klesat v západní Evropě s nástupem druhého demografického přechodu v druhé polovině 70. let minulého století. Stejný proces proběhl také ve východní Evropě, ale až o deset let později.

Populace rovněž stárne. Nejvíce obyvatel mladších patnácti let je v Turecku, konkrétně 24,9% populace. Nejméně se jich nalézají v Německu, kde činí 13,1% populace. Obyvatel nad osmdesát let je nejvíce v Itálii, a to 6,3% tamní populace. Nejméně naopak v Turecku, jen 1,5% populace.

Průměrný věk vykazuje v čase rostoucí charakter. Během padesáti let vývoje se v průměru navýšil v západní Evropě o 9,3 let na 40,5 let. Nejvyššího průměrného věku dosahuje Německo s 45 lety. Od roku 1960 se průměrný věk ve východoevropských zemích zvýšil o 10,6 let na 39,4 let. Nejvyššího průměrného věku dosahují v Bulharsku s 42,7 lety.

Růst zaznamenala i životní úroveň v Evropě. V roce 2012 vykazovalo nejvyšší hodnotu Norsko. Bylo to 0,955 bodu. Nejhorší životní úroveň mají v Moldavsku, kde hodnota HDI ukazuje 0,66 bodu. Průměrná životní úroveň Evropy v roce 2012 činí v 0,84 bodu.

Míra úmrtnosti se od poloviny minulého století snižovala po celé Evropě. Rozdílem v současném vývoji je její rostoucí charakter pro východní Evropu od 80. let. Je způsobený průměrným nárůstem o 3 až 5 promile v Bělorusku, Bulharsku, Černé Hoře, Rusku, Litvě, Lotyšsku a na Ukrajině. Západoevropské státy vykazují klesající míru úmrtnosti.

Míra migrace vykazuje podobný charakter vývoje do 90. let 20. století. V té době díky uvolnění poměrů ve východní Evropě došlo ke zvýšení emigrace o 6 promile. Na konci období let 2005 až 2010 byla ve východní Evropě záporná míra migrace, kdežto v západní Evropě byla kladná a dále se zvyšovala.

Průměrný počet let studia se během třiceti let navýšil o tři roky. V roce 2010 byl celoevropský průměr 10,5 let studia. Nejméně se studuje v Turecku, v průměru 6,5 let. Nejdéle v Norsku, a to 12,6 let. S růstem let studia souvisí i vzdělanost žen. Reprezentována je mírou účasti žen ve věku 15 až 24 let ve vzdělávacím procesu. Ta se v roce 2012 pohybuje v obou částech Evropy okolo 65 %. Výraznější růst proběhl ve východní části, oproti roku 1999 se zvýšila o 16,3 %. Naopak ve východní Evropě za stejné období o 8 %. Nejvíce žen v rozmezí 15 až 24 let věku se v roce 2012 účastnilo studia v Litvě, a to 78,6 %. Nejméně na Kypru, jen 44 %.

Vliv ekonomických ukazatelů byl pro potřeby práce vybrán ve vztahu na úhrnnou plodnost. Ekonomické ukazatele jsou průměrný počet let studia a HDP na obyvatele v paritě kupní síly. Vzorek zemí je stejný pro obě porovnávaná období.

Vzdělanost se v roce 1970 negativně projevila na úhrnné plodnosti. Výsledná korelace ukazovala hodnotu -0,4042 bodu, která značí střední nepřímou závislost. Lze říct, že růst počtu let studia mohl v období demografického přechodu způsobit klesající úhrnnou plodnost v západní Evropě. Hypotéza se v roce 1970 **potvrdila**. V roce 2010 výsledek ukazuje silnější přímou závislost proměnných. Jejich vztah je ale opačný. Korelační koeficient vyšel 0,6485 bodu, což naznačuje, že s rostoucím vzděláním roste i úhrnná plodnost. Pro rok 2010 se hypotéza **nepotvrdila**. Lze to vysvětlit změnami v rodinné politice ze strany státu, případně zvýšenou porodností např. v důsledku existence zkrácených pracovních úvazků a větší angažovanosti partnerů na výchově.

Podobnou závislost jako v roce 1970 lze vysledovat i pro východní státy v roce 1990. Tam hodnota korelačního koeficientu činila -0,44 bodu, což značí středně slabou nepřímou závislost. S růstem počtu let studia klesá úhrnná plodnost. Hypotéza byla pro rok 1990 **potvrzena**. V roce 2010 byla hodnota koeficientu korelace kladná, a to 0,681 bodu. Závislost ukazovala, že s rostoucím počtem let studia stoupne úhrnná plodnost. Pro rok 2010 se hypotéza znovu **nepotvrdila**.

HDP na obyvatele v PPP se v roce 1979 v západní Evropě zasloužilo o snížení úhrnné plodnosti. Korelační analýza vyšla -0,5881 bodu, což označuje střední nepřímou závislost. Hypotéza tedy byla **potvrzena**. V roce 2010 lze vyzorovat nejen navýšení HDP na obyvatele, ale také jeho kladný vliv na úhrnnou plodnost. Závislost 0,3561 bodu je slabá, ale **nepotvrzuje** hypotézu.

Ve východní Evropě se v roce 1990 závislost ukázala jako mizivá. Korelace dosáhla hodnoty 0,101 bodu, což nenaznačuje významnější vztah mezi proměnnými. Hypotéza se tady **nepotvrdila**. V roce 2010 byla závislost rovněž kladná, výsledná korelace činila 0,1552 bodu. I zde **nedošlo k potvrzení** hypotézy.

Vzdělanost ovlivnila úhrnnou plodnost více než HDP na obyvatele. Výsledky byly prokazatelnější v západní Evropě. Výsledky dále potvrdily hypotézu o negativním dopadu přechodu na populaci v minulosti v době demografického přechodu. V současné době se projevují spíše pozitivně. S velkou pravděpodobností je to díky změně rodinné politiky v jednotlivých zemích nebo díky motivaci rodičů k tomu, aby měli více dětí v pozdějším věku po dobudování vlastní kariéry či kvůli existenci zkrácených pracovních úvazků v západních zemích. Zvyšující se porodnost je možným důsledkem imigrace do Evropy z méně vyspělých zemí jiných kontinentů. Příkladem takto navýšené porodnosti může být porodnost ve Francii, kam se stěhuje velké množství lidí z Afriky.

Seznam použité literatury

Odborné publikace:

BECKER, Gary S., 1993. *Human capital: a theoretical and empiric analysis, with special reference to education*. 3 ed., Chicago: University of Chicago Press. ISBN 0-226-04120-4

CALDWELL, John C., 2006. *Demographic Transition Theory*. Dordrecht:Springer. ISBN 1-4020-4373-2

CERVELLATI, Matteo a Uwe SUNDE, 2011. Life Expectancy and Economic Growth: the Role of the Demographic Transition, *Journal of Economic Growth*, Springer Science + Business Media, LLC, 2011, Volume 16, Issue 2, pp. 99-133. ISSN 1573-7020

CUBERES, David, 2009. *Early and Late Demographic Transitions: the Role of Urbanization*[online]. Munich: Munich Personal RePEc Archive, October 2009, [cit. 2. 2. 2014]. Dostupné z: http://mpira.ub.uni-muenchen.de/17720/1/MPRA_paper_17720.pdf

DE LA FUENTE, Ángel a Rafael DOMÉNECH, 2013. *Global Economic Watch: Educational Attainment in the OECD, 1960 – 2010*[online]. Madrid: BBVA Research, 15. January 2013, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: www.bbva-research.com/KETD/fbin/mult/130115_Global_Economic_Watch_tcm348-364404.pdf

FAHEY, Tony a John FITZ GERALD, 1997. *The Educational Revolution and Demographic Change*, *The Economic and Social Research Institute*, Medium Term Review: 1997-2003, April 1997, No. 6, pp. 7-34. ISSN 0790-9470

HOLMAN, Robert a kol, 1999. *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-7179-238-1

JENÍČEK, Vladimír a Jaroslav FOLTÝN, 2010. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-326-4

KLUFOVÁ, Renata a Zuzana POLÁKOVÁ, 2010. *Demografické metody a analýzy: demografie české a slovenské populace*. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7357-546-5

LINDH, Thomas, 2003. *Demography as a Forecasting Tool*[online]. Elsevier, Futures, Institute for Futures Studies, February 2003, [cit. 2. 2. 2014]. Dostupné z: http://ac.els-cdn.com/S0016328702000496/1-s2.0-S0016328702000496-main.pdf?_tid=01ffcfa0-34cf-11e3-a155-00000aacb362&acdnat=1381755124_899b65f3b998aa6cd9dbbf475bc0052f

MLČOCH, Lubomír, 2013. *Ekonomie rodiny v proměnnách času, institucí a hodnot*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 2/2013. ISBN 978-80-86729-84-8

PAVLÍK, Zdeněk, 1964. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

RODRIGUEZ-POSE, Andrés a Vassilis TSELIOS, 2008. *Education and Income Inequality in the Regions of the European Union*[online]. London, Spatial Economics Research Centre, November 2008, [cit. 4.2. 2014]. Dostupné z: <http://www.spatialeconomics.ac.uk/textonly/SERC/publications/download/sercdp0011.pdf>

ROUBÍČEK, Vladimír, 1997. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia. ISBN 80-85963-43-4

SAMUELSON, Paul A. a William D. NORDHAUS, 2007. *Ekonomie: 18. vydání*. Praha: NS Svoboda. ISBN 978-80-205-0590-3

SINN, Hans – Werner, 2005. Europe's Demographic Deficit a Plea for a Child Pension System, *De Economist*, Springer, 2005, Volume 153, Issue 1, pp. 1-45. ISSN 1572-9982

SOBOTKA, Tomáš, 2008. *Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe*, Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, July 2008, [cit. 31. 1. 2014]. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/8/19-8.pdf>

SVOZILOVÁ, Alena, 2011. *Zlepšování podnikových procesů*. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-3938-0

TICHÁ, Michaela, 2013. *Česká ekonomika na prahu 21. století v kontextu společenského vývoje*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava. ISBN 978-80-248-3071-1

VAN BAVEL, Jan a Joanna ROZANSKA-PUTEK, 2010. *Second birth rates across Europe: interactions between women's level of education and child care enrolment*[online]. Vienna: Vienna Yearbook of Population Research, 2010, cit. [31. 1. 2014]. Dostupné z: http://epub.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x0024fc42.pdf

WILKOSZEWSKI, Harald a Elena MUTH, 2009. *Demographic Change and the Acceptance of Population-Related Policies, A Comparison of 13 European Countries*[online]. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, November 2009, [cit. 3. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-035.pdf>

WEIL, David N, and Oded GALOR, 2000. Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and Beyond. *American Economic Review*. American Economic Association, September 2000, vol. 90(4), pp. 806-828. ISSN 0002-8282.

ZIMMERMANN, Klaus F, 2005. *European Labour Mobility: Challenges and Potentials*, *De Economist*, Springer, 2005, Volume 153, Issue 4, pp. 425-450. ISSN 1572-9982

Elektronické zdroje a www stránky:

BUREAU OF LABOUR STATISTICS, 2012. *International Comparisons of GDP per Capita and per Hour, 1960–2011*[online]. Washington, D. C.: U. S. Bureau of Labour Statistics, 7. November 2012, [cit. 2. 4. 2014]. Dostupné z: www.bls.gov/fls/intl_gdp_capita_gdp_hour.pdf

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, 2014. *Osoby zaměstnané na částečný úvazek – celkem (% z celkové zaměstnanosti)*[online]. Praha: ČSÚ, 17. 4. 2014, [cit. 17. 4. 2014]. Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/eutab/html.h?ptabkod=tps00159>

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014a. *Infant Mortality Rates*[online]. Eurostat, 1. 4. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_minfind&lang=en

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014b. *Fertility Indicators*[online]. Eurostat, 1. 4. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_find&lang=en

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014c. *Live births by month*[online]. Eurostat, 31. 3. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_fmonth&lang=en

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014d. *Deaths by month*[online]. Eurostat, 31. 3. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mmonth&lang=en

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014e. *Immigration by sex, age group and citizenship*[online]. Eurostat, 30. 3. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_imm1ctz&lang=en

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014f. *Population on 1 January: Structure indicators* [online]. Eurostat, 1. 4. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_imm1ctz&lang=en

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014g. *Emigration by sex, age group and citizenship*[online]. Eurostat, 30. 3. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emi1ctz&lang=en

EUROPEAN COMMISSION: EUROSTAT, 2014h. *Participation rates in education by age and sex*[online]. Eurostat, 30. 3. 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_thpar&lang=en

THE WORLD BANK, 2014. *World Development Indicators*[online]. Washington, D. C. The World Bank Group, 2014, [cit. 31. 3. 2014]. Dostupné z: http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators#s_g

UNITED NATIONS, 2014a. *World Population Prospects: The 2012 Revision, Excel Tables – Mortality Data*[online]. UN, 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/mortality.htm>

UNITED NATIONS, 2014b. *World Population Prospects: The 2012 Revision, Excel Tables – Fertility Data*[online]. UN, 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/fertility.htm>

UNITED NATIONS, 2014c. *World Population Prospects: The 2012 Revision, Excel Tables – Migration Data*[online]. UN, 2014, [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/mortality.htm>

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, 2011a. *Life expectancy at birth (years)*[online]. UNDP, 2011 [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: <https://data.undp.org/dataset/Life-expectancy-at-birth-years-/7q3h-ym65>

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, 2011b. *Table 2: Human Development Index Trends* [online]. UNDP, 2011 [cit. 1. 4. 2014]. Dostupné z: <https://data.undp.org/dataset/Table-2-Human-Development-Index-trends/efc4-gjvq>

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, 2011c. *Mean Years of Schooling (of Adults)(Years)*[online]. UNDP, 2011 [cit. 2. 4. 2014]. Dostupné z: <https://data.undp.org/dataset/Mean-years-of-schooling-of-adults-years-/m67k-vi5c>

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, 2011d. *GII, Gender Inequality Index, value* [online]. UNDP, 2011 [cit. 31. 3. 2014]. Dostupné z: <https://data.undp.org/dataset/GII-Gender-Inequality-Index-value/bh77-rzbn>

Seznam zkratek

EU – Evropská unie

Eurostat – statistická databáze Evropské unie

GII – index nerovnosti pohlaví

HDI – index lidského rozvoje

HDP – hrubý domácí produkt

HNP – hrubý národní produkt

OSN – Organizace spojených národů (United Nations)

POPIN – statistická databáze Organizace spojených národů

PPP – parita kupní síly

USD – Zkratka americké měny dolaru

Seznam vzorců, grafů a tabulek

Seznam vzorců

Vzorec 1.1 – Korelační analýza, Pearsonův koeficient

Vzorec 2.1 – Migrační saldo

Seznam grafů

Graf 4.1 – Přirozený přírůstek západních zemí

Graf 4.2 – Migrace v západních zemích

Graf 4.3 – Přirozený přírůstek východních zemí

Graf 4.4 – Migrace ve východních zemích

Graf 4.5 – Míra úmrtnosti

Graf 4.6 – Kojenecká úmrtnost

Graf 4.7 – Úhrnná plodnost

Graf 4.8 – Míra migrace

Graf 4.9 – Průměrný počet let studia

Graf 4.10 - Míra účasti žen ve věku 15–24 let ve vzdělávacím procesu

Graf 4.11 - Vzdělanost vs. úhrnná plodnost na západě v roce 1970

Graf 4.12 - Vzdělanost vs. úhrnná plodnost na východě v roce 1990

Graf 4.13 - Vzdělanost vs. úhrnná plodnost na západě v roce 2010

Graf 4.14 - Vzdělanost vs. úhrnná plodnost na východě v roce 2010

Graf 4.15 - HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na západě v roce 1979

Graf 4.16 - HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na východě v roce 1990

Graf 4.17 - HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na západě v roce 2010

Graf 4.18 - HDP na obyvatele v PPP vs. úhrnná plodnost na východě v roce 2010

Graf 4.19 - Podíl žen pracujících na částečný úvazek v % v roce 2012

Seznam tabulek

Tabulka 3.1 – Shrnutí empirických studií

Tabulka 4.1 - Vývoj populace Evropy (v mil.)

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Prohlašuji, že

- jsem byl seznámen s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;
- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, bakalářskou práci užít (§ 35 odst. 3);
- souhlasím s tím, že bakalářská práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího bakalářské práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o bakalářské práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, bakalářskou práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne 9. 5. 2014

.....
Pavel Dombek

Seznam příloh

Příloha č. 1 Přirozený přírůstek západních zemí

Příloha č. 2 Přirozený přírůstek východních zemí

Příloha č. 3 Migrace západních zemí

Příloha č. 4 Migrace východních zemí

Příloha č. 5 Hodnoty indexu lidského rozvoje pro evropské státy

Příloha č. 6 Naděje na dožití v evropských zemích

Příloha č. 7 Průměrný počet let studia v evropských zemích

Příloha č. 8 Míra účasti žen ve věku 15 až 24 let ve vzdělávacím procesu ve východních zemích v %

Příloha č. 9 Míra účasti žen ve věku 15 až 24 let ve vzdělávacím procesu v západních zemích v %

Příloha č. 10 HDP na obyvatele v PPP pro vybrané západní země v letech 1979 a 2010

Příloha č. 11 HDP na obyvatele v PPP pro vybrané východní země v letech 1990 a 2010

Příloha č. 12 Průměrný počet let studia v roce 1970 a 2010 pro vybrané západoevropské země

Příloha č. 13 Průměrná míra porodnosti v západních zemích (promile)

Příloha č. 14 Průměrná míra porodnosti ve východních zemích (promile)

Příloha č. 15 Průměrná míra migrace v Evropě (promile)

Příloha č. 16 Průměrná míra úmrtnosti v Evropě (promile)

Příloha č. 17 Průměrný věk v západní Evropě

Příloha č. 18 Průměrný věk ve východní Evropě

Příloha č. 19 Průměrný věk prvorodiček v západních zemích

Příloha č. 20 Průměrný věk prvorodiček ve východních zemích

Příloha č. 21 Průměrná kojenecká úmrtnost v Evropě (promile)

Příloha č. 22 Úhrnná plodnost v roce 2012

Příloha č. 23 Podíl žen pracujících na částečný úvazek v % v roce 2012

Příloha č. 24 Podíl občanů mladších 15 let na populaci v jednotlivých zemích v %

Příloha č. 25 Podíl občanů starších 80 let na populaci v jednotlivých zemích v %